

**BÖLÜNMÜŞ BİR DÜNYADA SAVAŞ, KÜLTÜREL MİRAS VE MÜZELER:
ULUSLARARASI MÜZELER GÜNÜ 2026 TEMASI BAĞLAMINDA BİR
DEĞERLENDİRME**

WAR, CULTURAL HERITAGE, AND MUSEUMS IN A DIVIDED WORLD: AN
EVALUATION IN THE CONTEXT OF THE 2026 INTERNATIONAL MUSEUM DAY
THEME

Nurşah SAK TÜRE* Şebnem ÖZDİLEKMelike ÇETİNER***Müberra BURAN****Fulya
KARADÖL*****Ceren GÜNERÖZ*******

Öz

Savaşlar, yalnızca insan yaşamı ve fiziksel çevre üzerinde değil, toplumların tarihsel belleğini, kültürel kimliğini ve kolektif hafızasını oluşturan kültürel miras üzerinde de derin ve kalıcı izler bırakmaktadır. Orta Doğu, Doğu Avrupa ve diğer çatışma bölgelerinde yaşanan savaşlar, kültürel miras alanlarının, müzelerin, arkeolojik bölgelerin ve tarihi yapıların giderek daha fazla hedef haline geldiğini göstermektedir. Kültürel mirasın yok edilmesi, yalnızca fiziksel bir tahribat olarak değil, aynı zamanda toplumların geçmişle kurduğu bağları zayıflatan, kültürel sürekliliği kesintiye uğratan ve toplumsal aidiyet duygusunu aşındıran stratejik bir müdahale biçimi olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda çalışma, Uluslararası Müzeler Konseyi'nin 2026 yılı için belirlediği "Bölünmüş Bir Dünyayı Birleştiren Müzeler" teması çerçevesinde savaşların kültürel miras ve müzeler üzerindeki etkilerini incelemeyi ve müzelerin çatışma ile çatışma sonrası süreçlerde üstlenebileceği rolleri tartışmayı amaçlamaktadır. Araştırmada nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiş ve doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda uluslararası kuruluşların raporları ile kültürel miras, savaş ve müzecilik alanındaki güncel bilimsel çalışmalar incelenmiştir. Çalışmada Afganistan, Suriye, Irak, Yemen, Ukrayna, Gazze ve İran örnekleri üzerinden kültürel mirasın savaş koşullarında nasıl hedef haline geldiği değerlendirilmiştir. Araştırma bulguları, savaş dönemlerinde kültürel mirasın

Article Info

Ölgu Sunumu

Geliş Tarihi:02/07/2026

Kabul Tarihi: 15/09/2026

Atıf

Sak Türe, N., Özdilek, Ş., Çetiner, M., Buran, M., Karadöl, F., & Güneröz, C. (2026). Bölünmüş bir dünyada savaş, kültürel miras ve müzeler: Uluslararası Müzeler Günü 2026 teması bağlamında

* Öğr. Gör., Gazi Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Güzel Sanatlar Eğitimi Doktora Programı, Doktora Öğrencisi. Ankara, E-posta: nursahsak@gazi.edu.tr

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-0925-2311>

** Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Güzel Sanatlar Eğitimi Doktora Programı, Doktora Öğrencisi, Ankara, E-posta: sebnempala@gmail.com **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0002-0561-391X>

*** Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Güzel Sanatlar Eğitimi Doktora Programı, Doktora Öğrencisi, Ankara, E-posta: cetinermelike@outlook.com **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0002-7137-3459>

**** Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Güzel Sanatlar Eğitimi Doktora Programı, Doktora Öğrencisi, Ankara, buranmuberra@gmail.com **ORCID ID** <https://orcid.org/0009-0008-3497-9153>

***** Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Güzel Sanatlar Eğitimi Doktora Programı, Doktora Öğrencisi, Ankara, E-posta: karadolfulya@outlook.com **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0002-4691-9587>

***** Doç. Dr. Ankara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Müzecilik Bölümü, Ankara, E-posta: ckaradeniz@ankara.edu.tr **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0001-5773-8557>

Corresponding author: Ceren Güneröz, ckaradeniz@ankara.edu.tr

ideolojik nedenlerle kasıtlı olarak yok edildiğini, müzelerin ve arkeolojik alanların yağmalandığını, kültürel varlık kaçakçılığının arttığını ve bu süreçlerin toplumların kolektif belleği üzerinde uzun vadeli etkiler yarattığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte müzelerin yalnızca zarar gören kurumlar olmadığı; kültürel varlıkların korunması, belgelenmesi, toplumsal hafızanın sürdürülmesi ve kültürel farkındalığın geliştirilmesi açısından önemli işlevler üstlendiği görülmektedir. Çatışma sonrası süreçlerde ise müzeler, farklı topluluklar arasında diyalog kurulmasına, kültürel iyileşmenin desteklenmesine, barış kültürünün geliştirilmesine ve kültürel diplomasinin güçlendirilmesine katkı sağlayan kamusal alanlar olarak öne çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kültürel miras; Silahlı çatışma, Müze; Toplumsal bellek, Barış pedagojisi

Abstract

Wars leave profound and lasting impacts not only on human life and the physical environment but also on cultural heritage, which constitutes historical memory, cultural identity, and collective consciousness. Conflicts in the Middle East, Eastern Europe, and other regions have demonstrated that cultural heritage sites, museums, archaeological areas, and historic structures are increasingly becoming targets of destruction. The destruction of cultural heritage is regarded not merely as physical damage but also as a strategic intervention that weakens societies' connections with their past, disrupts cultural continuity, and erodes the sense of collective belonging. This study aims to examine the effects of war on cultural heritage and museums and to discuss the roles that museums can undertake during and after conflicts, in line with the International Council of Museums' 2026 theme, "Museums Uniting a Divided World". Adopting a qualitative research approach, the study employs document analysis. International reports as well as recent scholarly literature on cultural heritage, war, and museology were examined. The cases of Afghanistan, Syria, Iraq, Yemen, Ukraine, Gaza, and Iran were analyzed to evaluate how cultural heritage becomes a target under conditions of conflict. The findings reveal that cultural heritage is often deliberately destroyed for ideological reasons during wartime, while museums and archaeological sites are looted, the illicit trafficking of cultural property increases, and these processes have long-term consequences for collective memory. Museums are shown not merely as institutions affected by conflict but also as significant actors in the protection and documentation of cultural assets, the preservation of collective memory, and the promotion of cultural awareness. In post-conflict contexts, museums emerge as public spaces that contribute to dialogue among different communities, support cultural recovery, foster a culture of peace, and strengthen cultural diplomacy.

Keywords: Cultural heritage; armed conflict; Museum; Collective memory; Peace pedagogy.

Extended Abstract

War and armed conflict threaten cultural heritage through damage to museums, historic buildings, archaeological sites, archives, and collections. These losses also affect collective memory, cultural identity, and the transmission of knowledge between generations. Against this background, this study examines how museums can protect cultural heritage and sustain social connections under conditions of conflict. It takes the International Council of Museums' 2026 International Museum Day theme, "Museums Uniting a Divided World," as its point of departure. The central question is how the possibility of bringing communities together is tested when museums themselves face destruction, looting, and institutional disruption. The study considers the effects of war on cultural heritage and the roles museums may assume in protection, cultural diplomacy, social dialogue, and post-conflict recovery. Drawing on these findings, it proposes a Museum-Based Cultural Resilience Model for periods of conflict.

bir değerlendirme. Anasay, (34), 218–242.

Case Report

Received: 02/07/2026

Accepted: 15/09/2026

Cite this article as:

Sak Türe, N., Özdilek, Ş., Çetiner, M., Buran, M., Karadöl, F., & Güneröz, C. (2026). War, cultural heritage, and museums in a divided world: An evaluation in the context of the 2026 International Museum Day theme. Anasay, (34), 218–242.

The research uses a qualitative document analysis. Documents were selected through purposive criterion sampling and comprised accessible academic publications and reports issued by international organizations, including UNESCO, ICOM, UNITAR/UNOSAT, the United Nations Human Rights Council, and Blue Shield. The selection focused on sources concerning heritage destruction, looting and trafficking, museum protection activities, collective memory, cultural diplomacy, and recovery after conflict. In total, 74 documents addressing Afghanistan, Syria, Iraq, Yemen, Gaza, Ukraine, and Iran were examined. The analysis proceeded in four stages: locating relevant publications and reports; assessing them against the study's inclusion criteria; classifying evidence on threats to cultural heritage; and comparing the country cases in terms of those threats and the current or potential functions of museums. Descriptive and comparative analysis informed the synthesis from which the proposed model was developed.

The findings show that heritage loss takes different forms according to the nature and duration of conflict and to political, economic, and institutional conditions. Recurring threats include ideological destruction, looting and illicit trafficking, direct military damage, urban development pressures, and inadequate protection policies. In Afghanistan, the destruction of the Bamiyan Buddhas and damage to the Kabul National Museum demonstrate how monuments and collections can become targets of ideological violence. In Syria and Iraq, destruction has been accompanied by looting, illicit excavation, and the trafficking of cultural objects. The looting of the Iraq National Museum illustrates the consequences of insufficient protection during a security crisis. In Yemen, attacks and instability have damaged museums and historic urban areas while also threatening cultural practices and records. In Gaza and Ukraine, bombardment and the destruction of cultural institutions have placed collections, historic sites, and the memory they carry at risk. The Iranian case adds another dimension: alongside the effects of war and recent geopolitical tensions, urbanization and weaknesses in heritage management have increased the vulnerability of cultural sites. Across the cases, museums emerge both as institutions exposed to harm and as actors capable of responding to it. The reviewed documents describe or emphasize functions such as recording damage, documenting and digitizing collections, moving objects to safer locations, and maintaining public awareness of cultural heritage. Their scope for action varies by context. Documentation and protection are prominent across most cases, whereas education, dialogue, and recovery become more visible where conditions allow museums and communities to pursue longer-term work. Ongoing conflict can restrict museum activity largely to urgent documentation and protection. The comparison therefore indicates that museum responses must be shaped by the particular threats and practical conditions in each setting.

On this basis, the study proposes a five-component Museum-Based Cultural Resilience Model: documentation; protection; education and awareness; dialogue and participation; and recovery and cultural resilience. Documentation and protection address immediate risks to sites and collections. Education supports awareness of cultural heritage, cultural diversity, and the consequences of trafficking. Dialogue and participation create opportunities for different communities to make their memories visible through exhibitions, oral history, and community-based activities. Recovery concerns the continuing role museums may play in strengthening collective memory, cultural healing, and connections between communities. The model brings together functions that may be needed before, during, and after conflict; it is a conceptual and practice-oriented proposal developed from the comparative analysis, rather than an intervention tested in the seven settings.

The study concludes that protecting cultural heritage requires attention to cultural rights, social continuity, and the capacity of communities to maintain relationships with their past. International legal and institutional frameworks provide important foundations, but the cases reveal limits in preventing damage on the ground. Museums can contribute to cultural resilience when they combine collection care with inclusive and participatory approaches. In this sense, the

2026 International Museum Day theme points to a practical challenge: enabling museums to protect threatened heritage while supporting dialogue and recovery in divided societies.

Giriş

Savaşlar, tarih boyunca yalnızca insan yaşamını ve fiziksel çevreyi değil, aynı zamanda toplumların tarihsel belleğini, kültürel kimliğini ve kolektif hafızasını da hedef almıştır. Kültürel miras; anıtlar, arkeolojik alanlar, müzeler, arşivler, gelenekler ve toplumsal pratikler aracılığıyla geçmiş ile bugün arasında süreklilik kuran temel bir toplumsal kaynaktır. Bu nedenle kültürel mirasın korunması, yalnızca geçmişe ait nesnelerin muhafaza edilmesi anlamına gelmemekte; aynı zamanda toplumsal aidiyetin, kültürel çeşitliliğin ve tarihsel sürekliliğin sürdürülebilmesi açısından kritik bir önem taşımaktadır. Nitekim toplumların kendilerini örgütledikleri yapılar, müzeler, kütüphaneler ve diğer kültürel kurumlar, bir halkın kimliğini tanımlayan temel unsurlar arasında yer almaktadır (Lopatovska vd, 2026, s.844).

Artan jeopolitik gerilimler, bölgesel çatışmalar ve savaşlar, kültürel mirasın korunmasını küresel ölçekte önemli bir tartışma alanı haline getirmiştir. Özellikle son yirmi yılda Irak, Suriye, Afganistan, Yemen, Ukrayna ve Gazze’de yaşanan çatışmalar; kültürel miras alanlarının, müzelerin ve tarihi yapıların doğrudan hedef haline geldiğini göstermektedir. Kültürel mirasın yok edilmesi yalnızca savaşın kaçınılmaz bir yan ürünü olarak değerlendirilmemekte; aksine toplumsal hafızayı, kimliği ve kültürel sürekliliği zayıflatmaya yönelik stratejik bir müdahale biçimi olarak ele alınmaktadır. Bu nedenle kültürel mirasa yönelik saldırılar, fiziksel yıkımın ötesinde kültürel silme (cultural erasure), kültürel saldırganlık (cultural aggression) ve bellek politikaları bağlamında da tartışılmaktadır.

Bu tartışmaların güncel örneklerinden biri, 2026’da İran’da yaşanan çatışmalar sırasında çok sayıda müze ve kültürel miras alanının zarar görmesidir. İran Kültürel Miras ve Turizm Bakanlığı tarafından yapılan açıklamalar, ülke genelinde çeşitli müzelerin ve tarihi alanların saldırılardan etkilendiğini, bazı kültürel miras alanlarında ise ciddi yapısal hasar meydana geldiğini ortaya koymaktadır. UNESCO Dünya Mirası Listesi’nde yer alan bazı alanların da risk altında bulunması, kültürel mirasın savaş koşullarındaki kırılganlığını yeniden gündeme taşımıştır. Ancak İran örneği, kültürel mirasın çatışmalar sırasında hedef alınmasının istisnai değil, tarihsel süreklilik gösteren bir olgu olduğunu göstermektedir. Irak Ulusal Müzesi’nin 2003 yılında yağmalanması, Palmira Antik Kenti’nin 2015 yılında sistematik biçimde tahrip edilmesi ve Gazze’de son yıllarda meydana gelen kültürel miras kayıpları, savaşların kültürel miras üzerindeki yıkıcı etkilerini açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu bağlamda müzelerin rolü yeniden önem kazanmaktadır. Uluslararası Müzeler Konseyi’nin (ICOM) 2026 yılı için belirlediği “Bölünmüş Bir Dünyayı Birleştiren Müzeler” teması, müzelerin farklı topluluklar arasında diyalog kurulmasına, karşılıklı anlayışın geliştirilmesine ve toplumsal ayrışmaların aşılmasına katkı sağlayan kurumlar olduğunu vurgulamaktadır. ICOM’un 2022 yılında kabul ettiği müze tanımı da müzeleri yalnızca koruma ve sergileme işlevi üstlenen kurumlar olarak değil; erişilebilirlik, kapsayıcılık, toplumsal katılım ve sürdürülebilirlik ilkeleri doğrultusunda faaliyet gösteren kamusal aktörler olarak konumlandırmaktadır (ICOM, 2022). Savaş koşullarında müzelerin doğrudan hedef haline gelmesi, bu ideal ile mevcut gerçeklik arasındaki temel gerilimi görünür kılmaktadır. Bu noktadan hareketle çalışmanın temel problemi, müzelerin “bölünmüş bir dünyayı birleştirme” potansiyelinin savaş ve çatışma ortamlarında nasıl sınındığını ve bu koşullarda müzelerin hangi işlevleri üstlenebildiğini sorgulamaktır. Çalışma, savaşların kültürel miras üzerindeki etkilerini tarihsel ve güncel örnekler üzerinden incelemekte; müzelerin kültürel mirasın korunması, toplumsal hafızanın sürdürülmesi, kültürel diplomasi, toplumsal iyileşme ve barış inşası süreçlerindeki rolünü tartışmaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, yalnızca savaşın kültürel miras üzerindeki etkilerini incelemek değil, aynı zamanda bu örneklerden hareketle müze temelli bir kültürel dayanıklılık modeli önermektir.

Yöntem/Metod

Bu araştırma, savaş ve çatışma ortamlarının kültürel miras ve müzeler üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla nitel araştırma yaklaşımıyla tasarlanmıştır. Çalışmada bir nitel araştırma yöntemi olan doküman analizi kullanılmıştır. Doküman analizi, araştırma verilerinin birincil kaynağı olarak çeşitli dokümanların toplanması, gözden geçirilmesi, sorgulanması ve analizi olarak tanımlanabilen bilimsel bir araştırma yöntemidir. Bu yöntem, alan yazında çoğunlukla diğer araştırma yöntemlerinin tamamlayıcısı olarak hizmet ederken, tek başına bir yöntem olarak da kullanılmaktadır (Sak vd., 2021, s.228). Araştırma, Uluslararası Müzeler Konseyi'nin (ICOM) 2026 yılı için belirlediği "Bölünmüş Bir Dünyayı Birleştiren Müzeler (Museums Uniting a Divided World)" teması bağlamında kültürel miras, savaş ve müzecilik ilişkisini değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Dokümanların seçiminde amaçlı ölçüt örnekleme yaklaşımı benimsenmiştir. Araştırmaya; Afganistan, Suriye, Irak, Yemen, Gazze, Ukrayna ve İran'daki savaş ve çatışmaların kültürel miras ile müzeler üzerindeki etkilerini ele alan, tam metnine erişilebilen ulusal ve uluslararası akademik yayınlar ile UNESCO, ICOM, UNITAR/UNOSAT, UNHRC ve Blue Shield gibi uluslararası kuruluşlar tarafından yayımlanan raporlar dâhil edilmiştir. Kaynakların seçiminde kültürel mirasın tahribi, yağma ve kaçakçılık, müzelerin koruma faaliyetleri, toplumsal hafıza, kültürel diplomasi ve çatışma sonrası iyileşme konularıyla ilişkili olması ölçütü aranmıştır. Bu ölçütler çerçevesinde toplam 74 doküman incelenmiştir. Doküman analizi dört aşamada gerçekleştirilmiştir.

1. Belirlenen anahtar kavramlarla ilgili akademik yayın ve kurumsal raporlara ulaşılmıştır.
2. Belgeler araştırmanın amacı ve dâhil edilme ölçütleri bakımından incelenmiştir.
3. Seçilen dokümanlarda yer alan veriler; ideolojik yıkım, yağma ve kaçakçılık, askerî tahribat, kentleşme ve koruma sorunları temaları altında sınıflandırılmıştır.
4. Ülke örnekleri kültürel mirasa yönelik tehditler ve müzelerin mevcut ya da potansiyel işlevleri açısından karşılaştırılmıştır. Karşılaştırmalı analiz sonucunda "Müze Temelli Kültürel Dayanıklılık Modeli" geliştirilmiştir.

Elde edilen veriler betimsel analiz ve karşılaştırmalı analiz teknikleri kullanılarak değerlendirilmiştir. İlk aşamada dokümanlardan elde edilen veriler savaş koşullarında kültürel mirasa yönelik tehdit türleri çerçevesinde sınıflandırılmıştır. Bu tehdit türleri, ideolojik yıkım, yağma ve kaçakçılık, doğrudan askerî tahribat, kentleşme ve koruma sorunları çerçevesinde ele alınmıştır. Analizin ikinci aşamasında Afganistan, Suriye, Irak, Yemen, Gazze, Ukrayna ve İran örnekleri karşılaştırmalı olarak incelenmiş; kültürel mirasın karşı karşıya kaldığı riskler ve bu risklere karşı müzelerin üstlenebileceği işlevler analiz edilmiştir. Son aşamada ise bulgular doğrultusunda "Çatışma Dönemlerinde Müze Temelli Kültürel Dayanıklılık Modeli" geliştirilmiş ve kuramsal bir çerçeve olarak önerilmiştir.

Bulgular

Savaşlar, yalnızca insan yaşamı ve fiziksel çevre üzerinde değil, aynı zamanda toplumların tarihsel birikimini, kimliğini ve kolektif belleğini oluşturan kültürel miras üzerinde de derin ve kalıcı tahribatlara yol açmaktadır. Savaş süreçlerinde müzeler, tarihi yapılar, arkeolojik alanlar ve yazılı kültürel varlıklar doğrudan hedef alınabilmekte ya da dolaylı olarak zarar görmektedir. Bu durum, kültürel mirasın korunmasını yalnızca kültürel bir sorumluluk olmaktan çıkararak toplumsal süreklilik ve kimlik inşası açısından kritik bir mesele haline getirmektedir. Weiss ve Connelly (2019, s.6), Bamiyan Buda heykelleri, Mostar Köprüsü, Timbuktu kütüphaneleri ve Palmira gibi simgesel kültürel miras alanlarının korunmasının uluslararası kamu politikalarının öncelikli gündemlerinden biri haline geldiğini belirtmektedir. Bununla birlikte hükümetlerin ve

uluslararası aktörlerin tepkileri çoğu zaman bu yıkımları kınamakla sınırlı kalmaktadır (Green Martínez, 2015, s.1075).

Kültürel mirasın hedef alınması yalnızca fiziksel kayıplara neden olmamakta; aynı zamanda toplumsal hafızanın zedelenmesine, ekonomik kayıplara ve psikolojik travmalara yol açmaktadır (Aliyeva ve Akhundov, 2025, s.303). Bu nedenle kültürel mirasın yok edilmesi, savaşın dolaylı bir sonucu olmaktan ziyade, toplumların kimliğini ve tarihsel sürekliliğini zayıflatmaya yönelik stratejik bir müdahale biçimi olarak değerlendirilmektedir. Aliyeva ve Akhundov (2025, s.304), bu süreci “kültürel saldırganlık” kavramı çerçevesinde ele almakta; Kalman (2017, s.540) ise kültürel varlıkların hedef alınmasının toplumların geçmişle olan bağını koparmayı amaçlayan bir psikolojik savaş yöntemi olduğunu vurgulamaktadır. Nitekim Palmira Antik Kenti’nin sistematik biçimde tahrip edilmesi (Tandon, 2020, s.181) ve Timbuktu’da dini yapılar ile el yazmalarının yok edilmesi (Ba, 2020, s.745), kültürel mirasın ideolojik ve politik amaçlarla hedef alınabildiğini göstermektedir. Bu durum son yıllarda özellikle Orta Doğu ve Doğu Avrupa’da yaşanan çatışmalarda açık biçimde gözlemlenmektedir. Irak Ulusal Müzesi’nin 2003 yılında yağmalanması, Arap Baharı sonrasında Mısır’da müzeler ve arkeolojik alanlarda yaşanan tahribatlar (Hanna, 2013, s.374; Ikram ve Hanna, 2013, s.36; Parcak vd., 2016, s.200), Suriye’de UNESCO Dünya Mirası alanlarının zarar görmesi (Chainoglou, 2019, s.116) ve Ukrayna ile Gazze’de kültürel miras alanlarının bombardımanlardan etkilenmesi, kültürel mirasın savaş koşullarında farklı biçimlerde hedef haline geldiğini ortaya koymaktadır. Bu örnekler, kültürel mirasın yalnızca savaşın pasif bir mağduru olmadığını; ideolojik, ekonomik ve politik mücadelelerin önemli bir unsuru haline geldiğini göstermektedir.

Kültürel mirasın korunmasına yönelik uluslararası hukuki çerçeve, 1907 Lahey Sözleşmesi’nden başlayarak 1954 Lahey Sözleşmesi, 1972 UNESCO Dünya Mirası Sözleşmesi ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin 2347 sayılı kararı gibi düzenlemelerle giderek güçlendirilmiştir (Toman, 2017, s.9). UNESCO ve Blue Shield International gibi kuruluşlar da savaş ve afet durumlarında kültürel mirasın korunmasına yönelik önemli çalışmalar yürütmektedir. Ancak tüm bu hukuki ve kurumsal mekanizmalara rağmen, güncel çatışmalar kültürel miras alanlarının hâlâ doğrudan hedef alınabildiğini ve mevcut koruma mekanizmalarının uygulamada önemli sınırlılıklarla karşı karşıya olduğunu göstermektedir (Stone, 2021, s.40; Harder, 2024, s.5-6). Bu bağlamda müzeler, savaş süreçlerinde yalnızca zarar gören kurumlar değil, aynı zamanda kültürel mirasın belgelenmesi, korunması ve toplumsal hafızanın sürdürülmesinde önemli aktörler olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla kültürel mirasın savaş koşullarındaki kırılganlığını anlamak kadar, müzelerin bu süreçlerde üstlenebileceği koruyucu ve dönüştürücü rolleri tartışmak da önem taşımaktadır. Bu çerçevede, kültürel mirasın savaş ve çatışma koşullarında karşı karşıya kaldığı tehditlerin somut çıktılarını ortaya koymak amacıyla Ukrayna, Gazze, Afganistan, Suriye, Irak, Yemen ve İran örnekleri incelenmiştir. Örnekler; çatışmaların niteliği, kültürel mirasa yönelik tehdit biçimleri ve müzelerin bu süreçlerde üstlendikleri ya da üstlenebilecekleri roller bakımından farklılaşmaktadır. Bu nedenle bulgular, her bir ülkenin tarihsel ve siyasal bağlamı gözetilerek ayrı başlıklar altında ele alınmış; ardından örnekler kültürel mirasa yönelik tehditler ve müzelerin işlevleri açısından karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

Ülke Örneklerine İlişkin Bulgular

Ukrayna

Rusya’nın 2014 yılında başlayan saldırıları ve 2022 yılında geniş çaplı bir savaşa dönüşen işgali, kültürel mirasın korunmasını Ukrayna açısından güncel ve kritik bir mesele hâline getirmiştir. Ukrayna’daki kültürel miras varlıkları; ilhak edilen Kırım’daki kültürel alanlar, Donetsk ve Luhansk gibi merkezi yönetimin kontrolü dışında kalan bölgelerdeki miras unsurları, çatışma alanlarında bulunan kültürel varlıklar ve görece güvenli bölgelerdeki miras alanları

şeklinde farklı risk grupları içerisinde değerlendirilmektedir. Savaşın ülke geneline yayılan etkileri nedeniyle günümüzde kültürel miras açısından tamamen güvenli bir bölgeden söz etmek güçtür (Vonnák, 2023, s.5; Giusti, 2026, s.18).

Rusya-Ukrayna savaşı, kültürel mirasın modern çatışmalar bağlamında nasıl çok katmanlı tehditlerle karşı karşıya kaldığını gösteren önemli örneklerden biridir. Özellikle 2022 sonrasında çok sayıda tarihi yapı, dini mekân, müze ve kültürel alan zarar görmüş; yoğun bombardımanlar kültürel mirasın fiziksel bütünlüğünü ciddi biçimde tehdit etmiştir (Wierczyńska, 2025, s.58). Mariupol Drama Tiyatrosu'nun büyük ölçüde yok edilmesi, Kuindzhi Sanat Müzesi'nin zarar görmesi, İvankiv Tarih ve Yerel Tarih Müzesi ile Hryhorii Skovoroda Ulusal Edebiyat ve Anı Müzesi'nin tahrip edilmesi, savaşın yalnızca fiziksel yapılara değil, Ukrayna'nın kültürel belleğini oluşturan miras unsurlarına da yöneldiğini göstermektedir. Benzer şekilde Donetsk'teki İkinci Dünya Savaşı Müzesi ve çağdaş sanat merkezi İzolyatsia'nın yağmalanması ile Savur-Mohyla Anıt Kompleksi'nin zarar görmesi, kültürel mirasın doğrudan çatışmaların hedefi hâline geldiğini ortaya koymaktadır (Moldovan, 2022, s.233).

Savaş sürecinde müzeler yalnızca zarar gören kurumlar olmamış, aynı zamanda koleksiyonların korunması için aktif önlemler geliştiren aktörlere dönüşmüştür. Birçok müze eserlerini tahliye etmiş, koruma depolarına taşımış veya fiziksel güvenlik önlemleri uygulamıştır. Kharkiv Sanat Müzesi'nde eserlerin kum torbalarıyla korunması ve bazı koleksiyonların güvenli alanlara taşınması bu uygulamalara örnek gösterilebilir (Ivashko vd., 2024, p. 38). Ivashko'ya (2024, s.38) göre işgal altındaki bölgelerde çok sayıda müze yağmalanmış ya da yok edilmiş; buna karşılık Ukrayna'nın diğer bölgelerindeki müzeler geçici sergiler ve alternatif sergileme yöntemleriyle faaliyetlerini sürdürmeye çalışmıştır. Bohdan ve Varvara Khanenko Ulusal Sanat Müzesi ile Ulusal Müze "Kyiv Sanat Galerisi" bu sürecin dikkat çekici örnekleri arasında yer almaktadır (Graf, 2024, s.11).

Ukrayna'daki kültürel mirasın korunmasına yönelik uluslararası girişimler de dikkat çekmektedir. UNESCO tarafından Odesa Tarihi Merkezi'nin acil koruma kapsamına alınmasına rağmen alanın saldırılardan zarar görmesi, mevcut uluslararası koruma mekanizmalarının sahadaki yıkımı önlemede sınırlı kaldığını göstermektedir (Kravchenko vd., 2022, s.207). Benzer şekilde UNESCO raporları, Kırım'daki kültürel eserlerin izinsiz taşınması, Hersones Tavriya'nın uygunsuz kullanımı ve Bahçesaray Han Sarayı'ndaki müdahalelerin kültürel miras açısından önemli riskler oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Savaşın ilk günlerinden itibaren ICA, ICOM, IFLA ve UNESCO gibi kuruluşların kamuoyu açıklamaları yayımlamaları, kültürel mirasın korunmasının uluslararası toplum açısından önemli bir gündem maddesi hâline geldiğini göstermektedir. Ukrayna örneği, kültürel mirasın savaş koşullarında yalnızca fiziksel tahribat yoluyla değil, aynı zamanda kimlik, tarih ve kolektif hafıza üzerinde etkili bir müdahale aracı olarak hedef alındığını ortaya koymaktadır. Bu durum, kültürel mirasın korunmasının yalnızca ulusal değil, aynı zamanda küresel ölçekte ele alınması gereken ortak bir sorumluluk alanı olduğunu göstermektedir.

Gazze

2023-2024 yıllarında Gazze Şeridi'nde yaşanan savaş, kültürel mirasın çağdaş çatışmalar bağlamında nasıl sistematik biçimde hedef alınabildiğini gösteren çarpıcı örneklerden biridir. Savaşın ilk 170 günü içerisinde çok sayıda kültürel miras unsuru kısmen ya da tamamen yok edilmiş; yerel ve uluslararası kuruluşlar bu yıkımın boyutlarını birinci elden tanıklıklar, saha gözlemleri ve uydu görüntüleri aracılığıyla belgelemeye çalışmıştır (Ebdeir, 2026, s.12). Ancak devam eden saldırılar ve sahadaki güvenlik koşulları, kültürel miras alanlarında meydana gelen tahribatın kapsamının tam olarak belirlenmesini güçleştirmektedir.

Tunç Çağı'ndan Osmanlı dönemine uzanan çok katmanlı bir tarihsel birikime sahip olan Gazze'de, savaş sürecinde arkeolojik alanlar, tarihi kent dokuları, dini yapılar, müzeler ve kültürel

kurumlar doğrudan zarar görmüştür (Topaloğlu Uzunel, 2025:238). Yoğun bombardımanlar sonucunda kent merkezleri ve tarihi yerleşimlerin önemli bölümü tahrip olmuş; camiler, kiliseler ve mezarlıklar da saldırılardan etkilenmiştir. Bu durum, kültürel mirasın savaşın dolaylı bir sonucu olmaktan öte, doğrudan hedef haline geldiğini göstermektedir. Al-Houdalieh vd. (2024, s.13), çok sayıda arkeolojik alan, tarihi kent, müze, kütüphane, el yazması merkezi, dini yapı ve kültürel kurumun ciddi hasar gördüğünü belirtmektedir. UNESCO verilerine göre ise 2026 yılı şubat ayı itibarıyla yaklaşık 200 tarihi öneme sahip alan zarar görmüş ya da tamamen tahrip edilmiştir (UNESCO, 2026). Gazze'nin en eski ve en önemli dini yapılarından biri olan Büyük Ömeri Camii'nin hedef alınması da bu yıkımın sembolik örneklerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

Savaş sürecinde müzeler de önemli ölçüde zarar görmüştür. Hawari'ye (2024, s.2) göre Güney Gazze'de bulunan El-Karara Kültür Müzesi ciddi hasar görmüş, Refah Müzesi kısmen tahrip edilmiş ve gelecekte ulusal bir arkeoloji müzesi olarak tasarlanan El-Mathaf Müzesi bombardımanlar sonucunda koleksiyonunun büyük bölümünü kaybetmiştir. Bu örnekler, savaşın yalnızca mimari mirası değil, aynı zamanda müze koleksiyonlarını ve kültürel belleğin taşıyıcısı olan kurumları da tehdit ettiğini göstermektedir. Gazze örneği, uluslararası koruma mekanizmalarının etkinliği konusunda da önemli tartışmaları beraberinde getirmiştir. UNESCO'nun Tell Umm 'Amr alanını ek koruma gerektiren miras alanları listesine dahil etmesi dışında sınırlı müdahalede bulunması ve uluslararası kültürel kuruluşların süreç karşısındaki etkisizliği çeşitli araştırmacılar tarafından eleştirilmiştir (Taha, 2024, s.47). Bu durum, kültürel mirasın korunmasına yönelik mevcut uluslararası mekanizmaların savaş koşullarında ne ölçüde işlevsel olduğu sorusunu yeniden gündeme getirmektedir. Gazze örneği, kültürel mirasın yalnızca fiziksel yapılardan ibaret olmadığını; tarih, kimlik, inanç ve kolektif hafıza ile doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu nedenle kültürel mirasa yönelik saldırılar, maddi kayıpların ötesinde toplumların kültürel sürekliliğini ve hafızasını hedef alan müdahaleler olarak değerlendirilmelidir.

Orta Doğu'ya Genel Bakış

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi (UNHRC, 2025), tarihi yapılar, anıtlar ve diğer somut kültürel miras unsurlarına verilen zararın yalnızca fiziksel kayıplarla sınırlı kalmadığını; somut olmayan kültürel miras üzerinde de derin etkiler yarattığını vurgulamaktadır. Bu tür yıkımlar, dini ve kültürel pratikleri, kolektif hafızayı ve tarihsel sürekliliği zedeleyerek toplumların kültürel kimliklerini doğrudan etkilemektedir. Nitekim Gazze örneğinde görüldüğü üzere, kültürel miras alanlarının sistematik biçimde hedef alınması, yalnızca yapıların değil, aynı zamanda bir toplumun geçmişle kurduğu ilişkinin de zarar görmesine yol açmaktadır (Ebdeir, 2026, s.13).

Afganistan, Suriye, Irak, İran ve Yemen örnekleri, kültürel mirasın çatışma ortamlarında farklı biçimlerde tehdit altına girdiğini göstermektedir. Ancak bu süreçleri değerlendirebilmek için kültürel mirasın yalnızca anıtlar, arkeolojik alanlar ve müze koleksiyonlarından ibaret olmadığını hatırlamak gerekir. Chainoglou'ya (2019, s.117) göre kültürel miras; toplumların kimlik, aidiyet, bellek ve süreklilik duygularını besleyen gelenekler, inançlar, beceriler, dil, sanatsal ifadeler ve folklor gibi somut ve somut olmayan unsurların bütününden oluşmaktadır. Bu nedenle kültürel mirasa verilen zarar, yalnızca fiziksel varlıkların kaybı anlamına gelmemekte; aynı zamanda toplulukların geçmişle bağ kurma ve ortak bir hafızayı gelecek kuşaklara aktarma kapasitesini de zayıflatmaktadır. Bu bağlamda kültürel mirasın korunması, teknik bir koruma faaliyetinin ötesinde etik, toplumsal ve politik bir sorumluluk alanı olarak değerlendirilmelidir (Tekkök Karaöz, 2022, s.59).

Kültürel mirasın yıkımı çoğu zaman fiziksel tahribatla özdeşleştirilse de bu sürecin arkasında farklı dinamikler bulunmaktadır. Irak ve Suriye örneklerinde DAES/İŞİD tarafından

gerçekleştirilen ideolojik yıkımlar, müze ve arkeolojik alanların yağmalanması, kültürel varlık kaçakçılığı ve bu yolla çatışmaların finanse edilmesi ön plana çıkmaktadır (Bauer, 2015, s.5; Almohamad vd, 2021, s.241). İran örneğinde ise savaşların yanı sıra kentleşme baskısı, koruma politikalarındaki eksiklikler, restorasyon uygulamaları ve yasal yetersizlikler kültürel miras üzerinde farklı türden tehditler oluşturmaktadır. Bu durum, kültürel miras kaybının yalnızca kasıtlı saldırılarla değil; ihmal, farkındalık eksikliği ve koruma süreçlerindeki yetersizliklerle de ortaya çıkabileceğini göstermektedir. Nitekim Meskeel ve Isakhan (2024, s. 137), kültürel mirasın korunmasını uluslararası kurumlar, güvenlik politikaları ve yerel toplulukların öncelikleri arasında şekillenen politik bir alan olarak değerlendirmektedir. Bu süreçte müzeler, eserleri koruyan kurumlar olmanın ötesinde, toplumsal dayanıklılığın ve kültürel iyileşmenin önemli aktörleri olarak öne çıkmaktadır. Çatışma dönemlerinde müzeler, koleksiyonların korunması, kültürel miras bilincinin sürdürülmesi ve kaçakçılığa karşı etik farkındalığın geliştirilmesi açısından önemli işlevler üstlenmektedir. Çatışma sonrasında ise farklı toplulukların hafızalarını yeniden görünür kılarak toplumsal iyileşmeye katkı sağlayabilmekte; insan hakları, eşitlik ve demokratik katılımı destekleyen kamusal alanlar olarak işlev görebilmektedir (Matthews vd., 2020, s.122). Ayrıca genç kuşakların miras koruma süreçlerine katılımını teşvik ederek kültürel iyileşme ve gelecek inşasına katkı sunabilmektedir (Selim ve Farhan, 2024, s.61). İran örneğinde vurgulandığı üzere, müzeler kültürel diplomasi ve uluslararası iletişim açısından da önemli araçlar olarak değerlendirilebilir ve yerel, bölgesel ve küresel ölçekte birleştirici roller üstlenebilirler (Dashtizadeh ve Khaledian, 2025, s.110). Dolayısıyla kültürel mirasın korunması yalnızca fiziksel varlıkların güvence altına alınmasını değil, aynı zamanda toplumsal hafızanın, kültürel kimliğin ve kültürlerarası diyalogun sürdürülmesini de kapsamaktadır. Bu çerçevede Afganistan ve Suriye örnekleri, kültürel mirasın çatışmalar sırasında nasıl ideolojik, ekonomik ve politik hedeflere dönüştüğünü; buna karşılık müzelerin ve kültürel kurumların toplumsal iyileşme ve kültürel dayanıklılık süreçlerinde nasıl kritik roller üstlenebileceğini göstermesi bakımından önemli vakalar sunmaktadır.

Afganistan

Afganistan, İpek Yolu üzerinde yer alan konumu nedeniyle Greko-Baktriya, Kuşan ve Budist kültürlerinin kesiştiği önemli bir uygarlık merkezi olmuştur (Kara, 2023, s.11). Bu tarihsel birikimin en önemli temsilcilerinden biri olan Kabil Ulusal Müzesi, bir dönem yaklaşık 100.000 eserden oluşan koleksiyonuyla Orta Asya'nın en zengin müzelerinden biri olarak kabul edilmiştir. Tillya Tepe'de bulunan Baktriya Hazinesi, Begram fildişi, Budist heykeller ve farklı dönemlere ait sikkeler, Afganistan'ın kültürel çeşitliliğini ve uygarlıklar arası bağlantılarını yansıtmaktadır. Ancak bu miras, 1979 Sovyet işgaliyle başlayan ve onlarca yıl süren çatışmalar boyunca ciddi zarar görmüştür. 1990'larda yaşanan iç savaş sırasında Kabil Ulusal Müzesi çatışma hattında kalmış; müze binası zarar görmüş, depolar yağmalanmış ve koleksiyonun yaklaşık yüzde yetmişinin kaybolduğu tahmin edilmiştir. Yağmalanan eserlerin önemli bir kısmı uluslararası kaçak antika piyasalarına taşınmıştır. Bu durum, kültürel mirasın savaş ortamlarında yalnızca fiziksel yıkımla değil, aynı zamanda kaçakçılık ve yasa dışı dolaşım yoluyla da tehdit altında olduğunu göstermektedir. Buna rağmen müze personelinin gizlediği Baktriya Hazinesi'nin 2003–2004 yıllarında sağlam biçimde ortaya çıkarılması, kültürel mirası koruma çabalarının sembolik bir başarısı olarak değerlendirilmektedir (Najimi, 2011, s.345).

Afganistan'da kültürel mirasa yönelik ideolojik yıkımın en çarpıcı örneği ise Bamiyan Vadisi'ndeki dev Buda heykellerinin imhasıdır. Yaklaşık 1.500 yıl boyunca Afganistan'ın çok kültürlü geçmişinin simgesi olan bu anıtsal heykeller, Taliban yönetimi tarafından 2001 yılında "putperestlik" gerekçesiyle sistematik biçimde yok edilmiştir (Naimi ve Göregen, 2025, s.71). UNESCO ve uluslararası toplumun yoğun girişimlerine rağmen gerçekleştirilen bu yıkım, dönemin UNESCO Genel Direktörü tarafından "kültüre karşı işlenmiş bir suç" olarak tanımlanmıştır (Francioni ve Lenzerini, 2003, s.622). Aynı dönemde Taliban'ın Kabil Ulusal Müzesi'nde insan figürü içeren yaklaşık 2.500 eseri tahrip etmesi, ideolojik yıkımın yalnızca

anıtlara değil, müze koleksiyonlarına da yöneldiğini göstermektedir. Bamiyan örneği, kültürel mirasın savaşlarda yalnızca fiziksel bir hedef olmadığını, aynı zamanda kimlik ve bellek üzerinde yürütülen sembolik mücadelelerin de konusu olduğunu ortaya koymaktadır. Flood'a (2002, s.650) göre Taliban'ın eylemi, yalnızca dini gerekçelerle açıklanamayacak ölçüde simgesel ve politik bir gösteri niteliği taşımaktadır. Ancak paradoksal biçimde, Bamiyan heykellerinin yok edilmesi onların küresel kültürel bellekteki görünürlüğünü artırmış; boş kalan nişler zamanla yok edilmiş bir mirasın ve kaybedilen kültürel çeşitliliğin simgesine dönüşmüştür. UNESCO'nun Bamiyan Vadisi'ni 2003 yılında Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi'ne alması da bu hatırlama sürecinin bir parçası olmuştur. Taliban'ın 2021 yılında yeniden iktidara gelmesi, Afganistan'daki kültürel mirasın geleceğine ilişkin kaygıları yeniden gündeme taşımıştır. Her ne kadar yönetim kültürel mirası koruma yönünde açıklamalarda bulunsada Bamiyan bölgesindeki Budist kalıntıların yağmalandığına ilişkin raporlar, ideolojik ve ekonomik tehditlerin tamamen ortadan kalkmadığını göstermektedir. Bu yönüyle Afganistan örneği, savaş, kaçakçılık ve ideolojik yıkımın kültürel miras üzerindeki birleşik etkilerini ortaya koyan en çarpıcı örneklerden biri olarak değerlendirilebilir.

Suriye

Suriye'de kültürel mirasa yönelik temel tehdit, 2011 yılında başlayan iç savaşın yarattığı çok katmanlı çatışma ortamından kaynaklanmaktadır. Bu süreçte kültürel miras yalnızca savaşın dolaylı bir sonucu olarak zarar görmemiş; ideolojik yıkım, yağma, kaçakçılık ve savaş sonrası yeniden inşa politikalarının odağında yer almıştır. Özellikle DAESH/İŞİD'in Selefi ideolojisi doğrultusunda kültürel mirası "putperestlik" gerekçesiyle hedef alması, Suriye'deki yıkımın en görünür boyutlarından birini oluşturmuştur (Almohamad, 2021, s. 203). Bunun yanı sıra arkeolojik alanların yağmalanması, kültürel varlık kaçakçılığı ve yeniden inşa süreçlerinin politik amaçlarla kullanılması da kültürel mirasın farklı biçimlerde araçsallaştırıldığını göstermektedir (Munawar, 2022, s.173).

Gerstenblith'e (2016, s.340) göre Suriye'de kültürel mirasın zarar görmesi; kent merkezlerinin bombalanması, dini yapıların ve arkeolojik alanların hedef alınması, kültürel alanların askerî amaçlarla kullanılması ve müze koleksiyonlarının yağmalanması gibi farklı biçimlerde gerçekleşmiştir. Bu sürecin dikkat çekici örneklerinden biri, savaş sırasında zarar gören Ayn Dara Tapınağı'nın daha sonra kaçak kazılarla yağmalanması ve alandaki bazalt aslan heykelinin ortadan kaybolmasıdır. Heykelin daha sonra parçalanarak yasa dışı yollarla taşındığının anlaşılması, çatışma ile kültürel varlık kaçakçılığı arasındaki ilişkiyi açık biçimde ortaya koymaktadır (Kannawi vd., 2024, s.171). Benzer şekilde Almohamad'ın (2021, s.223) araştırması, İŞİD'in Menbiç bölgesinde yerel halkı kaçak kazılara yönlendirdiğini ve elde edilen gelirleri örgütsel faaliyetlerinin finansmanında kullandığını göstermektedir. Ancak Suriye örneğinde kültürel mirasın hedef alınması yalnızca fiziksel yapılara yönelik saldırılarla sınırlı değildir. Aljabra'ya (2020, s.169) göre radikal gruplar; şiir, müzik, dini pratikler, giyim ve görsel kültür gibi gündelik kültürel ifade biçimlerini de ideolojik olarak yeniden şekillendirmeye çalışmıştır. Bu durum, kültürel mirasa yönelik saldırıların yalnızca nesnelere değil, toplumun kültürel belleğine ve yaşam biçimlerine yöneldiğini göstermektedir.

Savaşın kültürel miras üzerindeki etkileri ülke genelinde geniş bir coğrafyada gözlemlenmektedir. UNITAR/UNOSAT¹ raporları, Halep, Palmira, Bosra, Krak des Chevaliers, Dura Europos, Ebla, Ma'arrat al-Numan ve Ugarit gibi alanlar da dâhil olmak üzere yaklaşık 290 kültürel miras alanının zarar gördüğünü ortaya koymuştur (UNITAR/UNOSAT United Nations

¹ **UNITAR** = *United Nations Institute for Training and Research* (Birleşmiş Milletler Eğitim ve Araştırma Enstitüsü)

UNOSAT = *United Nations Operational Satellite Applications Programme* (Birleşmiş Milletler Operasyonel Uydu Uygulamaları Programı)

Institute for Training and Research, 2014). Bu tablo, Suriye'deki yıkımın münferit olaylardan ibaret olmadığını; tarihî kent dokularını, arkeolojik alanları, dini yapıları ve müze koleksiyonlarını kapsayan sistematik bir kriz niteliği taşıdığını göstermektedir (Abdulac, 2016, s.60). Bununla birlikte kültürel mirasın kırılganlığı savaşla başlamamıştır. Almohamad (2021, s.224) ve Abdulac (2016, s.61), savaş öncesinde de bakım eksikliği, yetersiz koruma politikaları, ekonomik baskılar ve yerel topluluklarla kültürel miras kurumları arasındaki kopukluk nedeniyle birçok alanın risk altında olduğunu belirtmektedir. Nitekim yerel topluluklarla yapılan araştırmalar, bazı bölgelerde kültürel mirasın kimlik ve aidiyetle ilişkilendirildiğini, bazı bölgelerde ise daha çok ekonomik bir kaynak olarak görüldüğünü ortaya koymuştur (Almohamad vd., 2023, s.144). Bu durum, kültürel mirasın korunmasında yerel katılımın önemini göstermektedir.

Bu noktada müzeler ve kültürel kurumlar, yalnızca koruma işlevi üstlenen yapılar değil; aynı zamanda kültürel iyileşme ve toplumsal hafızanın yeniden inşasında rol oynayan aktörler olarak değerlendirilebilir. Müzeler, savaş sırasında koleksiyonların belgelenmesi ve korunmasına katkı sağlayabilir; savaş sonrasında ise eğitim programları, katılımcı sergiler ve belgeleme çalışmaları aracılığıyla toplumların ortak hafızalarının yeniden kurulmasına destek olabilirler. Ancak Munawar'ın (2022, s.172) vurguladığı gibi, yeniden inşa süreçleri her zaman kapsayıcı olmayabilmekte; bazı durumlarda kültürel miras politikaları siyasi meşruiyet üretmenin bir aracına dönüşebilmektedir. Bu nedenle savaş sonrası yeniden yapılanma süreçlerinde yerel toplulukların karar alma mekanizmalarına katılımı ve farklı hafıza anlatılarının görünür kılınması büyük önem taşımaktadır. Bu tür çoğulcu ve katılımcı ortamların oluşturulmasında müzeler önemli kamusal alanlar olarak değerlendirilebilir.

Irak

Irak örneğinde kültürel mirasın tahribatı, tek bir olayın değil; İran-Irak Savaşı, Körfez Savaşı, ekonomik yaptırımlar, 2003 ABD ve İngiltere öncülüğündeki işgal, işgal sonrası güvenlik boşluğu, mezhepsel çatışmalar ve 2014–2017 yılları arasında IŞİD/DAEŞ'in sistematik yıkımı gibi birbirini izleyen krizlerin sonucunda ortaya çıkmıştır (Matthews vd., 2020, s. 120). Bu nedenle Irak, kültürel mirasın savaş, devlet otoritesinin zayıflaması, terörizm ve savaş sonrası yeniden yapılanma süreçleri bağlamında birlikte değerlendirilebileceği önemli örneklerden biridir.

Kültürel miras kaybının en görünür örneklerinden biri, 2003 yılında Irak Ulusal Müzesi'nin yağmalanmasıdır. İşgalin hemen ardından Irak Ulusal Müzesi, Irak Ulusal Kütüphanesi ve Arşivi ile Irak Modern Sanat Müzesi yağma ve kundaklama olaylarının hedefi olmuş; yalnızca Irak Ulusal Müzesi'nden yaklaşık 15.000 eserin kaçırıldığı bildirilmiştir (Isakhan, 2015, s.8). Qian ve Xu'ya (2022, s.375) göre bu durum öngörülemez bir olay değil, savaş öncesinde uzmanlar tarafından dile getirilen risklere rağmen yeterli koruma önlemlerinin alınmamasının sonucudur. Takip eden yıllarda Mezopotamya arkeolojik alanlarının yağmalanması ve Samarra'daki El-Askerî Camii'nin bombalanması gibi olaylar, kültürel miras üzerindeki yıkımın devam ettiğini göstermiştir (Isakhan, 2015, s.9).

Irak'taki kültürel miras tahribatı, IŞİD/DAEŞ döneminde daha sistematik bir boyut kazanmıştır. RASHID² raporuna göre örgüt, Musul, Ninova, Sinjar, Anbar ve Diyala gibi bölgelerde çok sayıda kültürel miras alanını hedef almış; yalnızca Musul ve Ninova'da yüzlerce dini ve tarihî yapı zarar görmüştür (RASHID, 2019). Bu saldırılar yalnızca antik eserleri değil, Irak'ın dini ve kültürel çeşitliliğini temsil eden Sünni, Şii, Yezidi ve Hristiyan topluluklara ait miras alanlarını da kapsamıştır. Ayrıca yağmalanan eserlerin yasa dışı ticareti yoluyla elde edilen gelirlerin örgütün finansmanında kullanıldığı bilinmektedir (Bauer, 2015, s.5). Bu durum, kültürel mirasın hem ideolojik yıkımın hem de ekonomik sömürünün konusu hâline geldiğini

² RASHID International

göstermektedir. Irak örneğinde miras kaybı yalnızca arkeolojik ve dini yapılarla sınırlı değildir. Buckley'nin (2008, s.285) vurguladığı gibi, modern ve çağdaş sanat koleksiyonlarının yağmalanması da ülkenin kültürel hafızasına ciddi zarar vermiştir. Irak Modern Sanat Müzesi'nin yaklaşık 7.000 eserden oluşan koleksiyonunun büyük bölümünün kaybedilmesi, kültürel mirasın yalnızca geçmişe değil, modern kültürel üretime de yönelik bir tehdit altında olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Irak, kültürel mirasın savaş sonrası iyileşme süreçlerindeki rolünü göstermesi açısından da önemli bir örnek sunmaktadır. Matthews vd. (2020, s.136), kültürel mirasın yalnızca restore edilmesi gereken fiziksel kalıntılar olarak değil; kültürel haklar, insan hakları, eğitim, müzecilik, envanter çalışmaları ve kaçakçılıkla mücadele bağlamında ele alınması gerektiğini savunmaktadır. Bu kapsamda modern müzecilik uygulamalarının geliştirilmesi, miras eğitiminin yaygınlaştırılması ve Blue Shield benzeri koruma mekanizmalarının oluşturulması önerilmektedir. Benzer şekilde Selim ve Farhan (2024, s.63), gençlerin sözlü tarih çalışmaları, belgeleme faaliyetleri ve kültürel etkinlikler aracılığıyla miras koruma süreçlerine katılımının toplumsal iyileşmeye ve sürdürülebilir barışa katkı sağlayabileceğini belirtmektedir. Bu bağlamda müzeler ve dijital platformlar, kültürel mirasın korunmasının yanı sıra toplumsal uzlaşma ve kültürel dayanıklılığın güçlendirilmesinde önemli araçlar olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla Irak örneği, kültürel mirasın savaş dönemlerinde nasıl hedef hâline geldiğini göstermesinin yanı sıra, müzelerin ve kültürel kurumların çatışma sonrası iyileşme, eğitim ve toplumsal yeniden yapılanma süreçlerinde üstlenebileceği dönüştürücü rolleri de ortaya koymaktadır.

Yemen

Yemen, tarih boyunca Doğu ile Batı arasındaki ticaret yollarının kavşağında yer almış; Sabalılar ve Himyaritler gibi uygarlıklara ev sahipliği yapmış önemli bir kültürel miras coğrafyasıdır. Ülke genelinde 50.000'den fazla arkeolojik alan bulunmakta olup, Sana'a Eski Kenti, Shibam Surlu Eski Kenti, Zabid Tarihi Kenti ve Socotra Takımadaları UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde yer almaktadır (Hausler, 2024, s.110; Khalidi, 2017, s.736). Ancak 2015 yılında başlayan silahlı çatışmalar, Yemen'in kültürel mirasını ciddi biçimde tehdit etmiş; UNESCO tarafından Sana'a ve Shibam Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi'ne alınmıştır (UNESCO, 2015; Özkerim, 2022, s.256).

Yemen örneği, kültürel mirasın savaşın dolaylı bir sonucu olmaktan ziyade doğrudan hedefi hâline gelebildiğini göstermektedir. Hava saldırıları, kent savaşları ve güvenlik boşluğu nedeniyle çok sayıda tarihî yapı, arkeolojik alan ve müze zarar görmüştür. Bu sürecin en çarpıcı örneklerinden biri, 2015 yılında tamamen yıkılan Dhamar Bölgesel Müzesi'dir. Müze, Himyarit uygarlığına ait 12.500'den fazla eseri barındırmakta ve herhangi bir askerî işleve sahip bulunmamaktaydı (Khalidi, 2017, s.735). Taiz, Aden ve Sana'a'daki müzeler de bombardıman ve yağmalardan etkilenmiş; çok sayıda eser zarar görmüş ya da kaçırılmıştır. Bunun sonucunda Yemen Genel Eski Eserler ve Müzeler Kurumu (GOAM), UNESCO ve EAMENA iş birliğiyle zarar gören alanları belgelemeye yönelik dijital kayıt çalışmaları yürütmüştür (Hausler, 2024, s.110).

Çatışmaların bir diğer sonucu ise yağma ve kaçakçılığın artması olmuştur. Güvenlik boşluğu ve ekonomik kriz, yasa dışı kazıları ve eser kaçakçılığını teşvik etmiş; Yemen'e ait çok sayıda kültürel varlık uluslararası kara borsaya taşınmıştır (Khalidi, 2023, s.3). Bu durum, savaşın kültürel mirasa verdiği zararın yalnızca fiziksel yıkımla sınırlı kalmadığını, kültürel bilginin ve tarihsel bağlamın da kaybına yol açtığını göstermektedir. Yemen'deki tahribat yalnızca müzeler ve arkeolojik alanlarla sınırlı değildir. UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde yer alan Sana'a Eski Kenti, Shibam ve Marib bölgesi çatışmalardan ciddi biçimde etkilenmiş; özellikle Sana'a'daki tarihî kule evler ve geleneksel mimari unsurlar büyük zarar görmüştür (Human Rights Watch, 2015; Khalidi, 2017, s.736). Bunun yanı sıra Yemen Müzik Miras Merkezi'nin yağmalanması,

tarihî müzik kayıtlarının zarar görmesi ve kültürel kurumların işlevsiz hâle gelmesi, savaşın somut olmayan kültürel miras üzerindeki etkilerini de ortaya koymaktadır. Yer değiştirmek zorunda kalan topluluklar, geleneksel bilgi, müzik, sözlü anlatılar ve el sanatları gibi kültürel pratikleri kuşaklar arasında aktarmakta güçlük yaşamış; böylece kültürel süreklilik de kesintiye uğramıştır.

Yemen örneği uluslararası koruma mekanizmalarının sınırlılıklarını da göstermektedir. UNESCO ve diğer kuruluşlar çeşitli koruma çağrıları yapmış olsa da, sahadaki yıkımın önlenmesinde yeterli başarı sağlanamamıştır. Bu durum, kültürel mirasın korunmasının yalnızca hukuki düzenlemelere değil, aynı zamanda güçlü siyasi iradeye, uluslararası iş birliğine ve etkili uygulama mekanizmalarına bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Yemen, savaşların yalnızca anıtları ve müzeleri değil; yaşayan kültürel pratikleri, toplumsal belleği ve kültürel sürekliliği de tehdit ettiğini gösteren önemli bir örnek olarak değerlendirilebilir.

İran

İran örneği çalışmaya, kültürel miras tehditlerinin yalnızca ideolojik yıkım ve savaş kaynaklı olmadığını; kalkınma baskıları, koruma politikaları ve güncel jeopolitik gerilimler aracılığıyla da ortaya çıkabileceğini göstermek amacıyla dahil edilmiştir. İran örneği, Afganistan, Suriye ve Irak'tan farklı olarak kültürel mirasın uzun süre doğrudan ideolojik yıkımın hedefi olmadığı; buna karşılık savaş, kalkınma baskısı, kentleşme ve koruma politikalarındaki yetersizlikler nedeniyle zarar gördüğü bir tablo sunmaktadır. Bu nedenle İran'daki kültürel mirasın kırılganlığı, yalnızca silahlı çatışmalar bağlamında değil, savaş sonrası dönüşüm süreçleri, ekonomik kalkınma politikaları ve kültürel miras yönetimi çerçevesinde değerlendirilmelidir.

İran'daki kırılma noktalarından biri, 1980–1988 yılları arasında yaşanan İran-Irak Savaşı'dır. Rouhani ve Finlayson (2025, s.170), bu dönemi “raporlanmamış miras” olarak tanımlamakta ve savaşın tarihî kentler, müzeler ve kültürel alanlar üzerindeki etkilerinin uluslararası kamuoyunda yeterince görünür olmadığını belirtmektedir. Bu durum, kültürel miras kayıplarının yalnızca hasarın büyüklüğüne değil, aynı zamanda medya görünürlüğüne, jeopolitik koşullara ve uluslararası kurumların ilgisine bağlı olarak gündeme geldiğini göstermektedir. Savaş sonrası dönemde ise kültürel mirasa yönelik tehditler giderek kalkınma ve kentleşme eksenine kaymıştır. Rouhani'nin (2011, s.1022) çalışması, baraj projeleri, metro hatları, ulaşım yatırımları ve tarihî kent merkezlerinde gerçekleştirilen dönüşüm projelerinin kültürel miras üzerinde ciddi baskılar yarattığını ortaya koymaktadır. İsfahan'da yürütülen metro çalışmaları ile tarihî yapılarda meydana gelen yapısal sorunlar ve Şah Camii kubbesinde gözlenen restorasyon kaynaklı bozulmalar, koruma uygulamalarının da kimi zaman yeni riskler yaratabildiğini göstermektedir. Bunun yanı sıra güncel ihtiyaçlara cevap vermekte zorlanan koruma mevzuatı ve mülkiyet düzenlemeleri nedeniyle bazı tarihî yapıların kasıtlı olarak yıkılması, kültürel mirasın yalnızca savaşlarla değil, ekonomik çıkarlar ve yönetsel eksikliklerle de tehdit edildiğini ortaya koymaktadır (Pourhosseini vd., 2024, s.25). Bununla birlikte İran'da kültürel mirasın korunması konusunda tabandan gelişen sivil girişimlerin ve miras aktivizminin güç kazandığı görülmektedir.

Müzeler açısından İran örneği, savaş sonrası iyileşme işlevinden çok kültürel diplomasi ve uluslararası temsil boyutuyla öne çıkmaktadır. Dashtizadeh ve Khaledian (2025; s.111), İran'ın tarihsel ve kültürel birikimini kültürel diplomasi açısından stratejik bir kaynak olarak değerlendirmekte; müzeleri ise bu mirası koruyan ve uluslararası kamuoyuna aktaran temel kurumlar olarak konumlandırmaktadır. Bu yaklaşım, müzelerin yalnızca koruma işlevi üstlenen kurumlar değil, aynı zamanda kültürlerarası diyalog ve karşılıklı anlayışı destekleyen aktörler olarak görülmesine katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte İran müzelerinin kurumsal kapasite, profesyonel standartlar ve uluslararası iş birlikleri açısından gelişime ihtiyaç duyduğu da vurgulanmaktadır (Pourhosseini vd., 2024, s.24). Ancak 2026 yılında İran ile İsrail ve Amerika Birleşik Devletleri arasında yaşanan çatışmalar, kültürel mirasın yeniden doğrudan risk altına girdiğini göstermiştir. UNESCO ve çeşitli uluslararası kuruluşlar, Golestan Sarayı, Nakş-ı Cihan

Meydanı, Siraf limanı ve Falak-ol-Aflak Kalesi gibi önemli miras alanlarının zarar gördüğünü bildirmiştir (UNESCO, 2026; Kendall Adams, 2026). İran Kültürel Miras ve Turizm Bakanlığı da ülke genelinde çok sayıda müze ve tarihi alanın saldırılardan etkilendiğini açıklamıştır. Bu gelişmeler, kültürel mirasın yalnızca geçmiş savaşların değil, güncel jeopolitik gerilimlerin de doğrudan hedefi olabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla İran örneği, kültürel mirasa yönelik tehditlerin yalnızca ideolojik yıkım ve savaşla sınırlı olmadığını; kalkınma baskıları, hukukî boşluklar, koruma politikaları ve uluslararası çatışmaların da kültürel miras üzerinde belirleyici etkiler yaratabildiğini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda müzelerin kültürel diplomasi, uluslararası iş birliği ve kültürel dayanıklılık açısından üstlenebileceği rollere dikkat çekmesi bakımından da önem taşımaktadır.

UNESCO, İran'daki tarihi alanlarda meydana gelen hasarları doğruladığını açıklamıştır. Bu alanlar arasında Golestan Sarayı ile birlikte İsfahan'daki 17. yüzyıla ait Çehel Sütun Sarayı ve İran'ın en eski cuma camisi olan Mescid-i Cuma isimli yapılar yer almıştır. Birleşmiş Milletler ayrıca, tarih öncesi beş mağara ve yaklaşık MÖ 63.000'e uzanan insan yerleşimi izleri barındıran Hürremabad Vadisi yakınındaki yapılarda da hasar tespit ettiğini bildirmiştir.

Bulguların Karşılaştırmalı Analizi

Ülke örneklerinden elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, kültürel mirasa yönelik tehditlerin çatışmaların niteliğine, süresine ve ülkelerin siyasal, ekonomik ve kurumsal koşullarına göre farklılaştığı görülmüştür. Bununla birlikte ideolojik yıkım, yağma ve kaçakçılık, doğrudan askerî tahribat, kentleşme baskısı ve koruma politikalarındaki yetersizlikler örneklerde öne çıkan ortak tehdit alanlarıdır. Bu tehditler ile müzelerin mevcut ve potansiyel işlevleri Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Çatışma Ortamlarında Kültürel Mirasın Karşılaştığı Tehditler ve Müzelerin Potansiyel Roller

Ülke	Temel Tehdit	Kültürel Miras Üzerindeki Etki	Müzelerin Rolü
Afganistan	İdeolojik yıkım (Taliban)	Bamiyan Budaları, müze koleksiyonları	Acil koruma, koleksiyon güvenliği
Suriye	İç savaş + IŞİD	Arkeolojik alanlar, müzeler, tarihi kentler	Belgeleme, toplumsal hafıza
Irak	İşgal, yağma, IŞİD	Ulusal Müze yağması, dini yapılar	Kültürel iyileşme, gençlik katılımı
Yemen	Hava saldırıları ve yağma	Müzeler, tarihi kentler	Dijital belgeleme, uzaktan koruma
Gazze	Doğrudan askerî tahribat	Müzeler, camiler, tarihi alanlar	Acil envanter ve uluslararası savunuculuk
Ukrayna	Bombardıman ve işgal	Müzeler, anıtlar, arşivler	Dijital arşivleme, tahliye
İran	Kentleşme, savaş, koruma sorunları	Tarihi alanlar ve müzeler	Kültürel diplomasi, profesyonelleşme

Tablo 1, çalışmada incelenen Afganistan, Suriye, Irak, Yemen, Gazze, Ukrayna ve İran örneklerinde kültürel mirasın karşı karşıya kaldığı temel tehdit türlerini ve bu tehditler karşısında müzelerin üstlenebileceği işlevleri karşılaştırmalı olarak göstermektedir. Bulgular, kültürel mirasa yönelik tehditlerin ideolojik yıkım, yağma ve kaçakçılık, doğrudan askerî tahribat, kentleşme baskısı ve yetersiz koruma politikaları gibi farklı biçimlerde ortaya çıktığını göstermektedir. Buna karşılık müzelerin rolü yalnızca eserlerin korunmasıyla sınırlı kalmamakta; belgeleme, eğitim, toplumsal hafızanın sürdürülmesi, kültürel diplomasi, toplumsal diyalog ve çatışma sonrası iyileşme süreçlerini de kapsamaktadır. Bu karşılaştırmalı değerlendirme, kültürel mirasın korunmasına yönelik stratejilerin tehdit türlerine göre farklılaşması gerektiğini ortaya

koyarken, müzelerin çatışma dönemlerinde kültürel dayanıklılığı destekleyen çok yönlü kurumlar olarak değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir (Kervankıran ve Çalışırım, 2022, s.116).

Tablo 2’de ülkelerin model bileşenleriyle ilişkilendirilmesinde, incelenen dokümanlarda her bir müze işlevine yönelik doğrudan uygulama veya belirgin vurgu bulunup bulunmadığı temel ölçüt olarak kullanılmıştır. “✓”, müze işlevinin incelenen dokümanlarda uygulandığına ilişkin bulgu bulunduğunu; “o” ise bu işleve ilişkin bulguların sınırlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. Müze Temelli Kültürel Dayanıklılık Modelinin Vaka Örnekleriyle İlişkisi

Ülke	Belgeleme	Koruma	Eğitim	Diyalog	İyileşme
Afganistan✓	✓	o	o	o	
Suriye	✓	✓	✓	✓	✓
Irak	✓	✓	✓	✓	✓
Yemen	✓	✓	o	o	o
Gazze	✓	o	o	o	o
Ukrayna	✓	✓	✓	o	o
İran	o	✓	✓	✓	✓

Tablo 2, çalışmada incelenen Afganistan, Suriye, Irak, Yemen, Gazze, Ukrayna ve İran örneklerinin, önerilen Müze Temelli Kültürel Dayanıklılık Modeli kapsamında değerlendirilişini göstermektedir. Bulgular, çatışma ve kriz koşullarının farklı ülkelerde kültürel miras üzerinde benzer tehditler yarattığını; ancak müzelerin üstlenebileceği işlevlerin bağlama göre çeşitlendiğini ortaya koymaktadır. Belgeleme ve koruma işlevleri hemen tüm vakalarda ön plana çıkarken, eğitim, diyalog ve iyileşme boyutları özellikle çatışma sonrası yeniden yapılanma süreçlerinin gündeme geldiği Suriye, Irak ve İran örneklerinde daha belirgin hale gelmektedir. Gazze ve Yemen örneklerinde ise devam eden çatışmalar nedeniyle müzelerin rolü büyük ölçüde acil koruma ve belgeleme faaliyetleriyle sınırlı kalmaktadır. Tablo, önerilen modelin sadece bir ülkeye özgü olmadığını, farklı çatışma ve kriz ortamlarında gözlemlenen ortak eğilimlerden hareketle geliştirildiğini göstermektedir ve söz konusu örnekler, modelin kuramsal temelini oluşturan ampirik gözlem alanları olarak değerlendirilebilir.

İncelenen örnekler, kültürel mirasa yönelik tehditlerin tek tip olmadığını ve farklı siyasal, ekonomik ve ideolojik dinamikler tarafından şekillendiğini göstermektedir. Kültürel mirasın zarar görmesi çoğu zaman savaşın kaçınılmaz bir sonucu olarak değerlendirilse de çatışma bölgelerinde meydana gelen tahribatın farklı mekanizmalar üzerinden gerçekleştiği görülmektedir. Bu çalışma kapsamında ele alınan Afganistan, Suriye, Irak, Yemen, Gazze, Ukrayna ve İran örnekleri değerlendirildiğinde, kültürel mirasa yönelik tehditlerin dört temel kategori altında incelenebileceği anlaşılmaktadır.

İlk olarak, ideolojik yıkım, kültürel mirasın belirli bir kimliği, inancı ya da tarihsel anlatıyı ortadan kaldırmak amacıyla hedef alınmasını ifade etmektedir. Bu tür yıkımlarda amaç yalnızca fiziksel eserleri yok etmek değil, aynı zamanda bu eserlerin temsil ettiği kültürel belleği ve kimliği silmektir. Afganistan’daki Bamiyan Buda Heykelleri’nin Taliban tarafından yok edilmesi, Suriye ve Irak’ta IŞİD/DAEŞ tarafından gerçekleştirilen kültürel miras tahribatları bu kategori içerisinde değerlendirilebilir. İkinci olarak, yağma ve kaçakçılık temelli yıkım, kültürel mirasın ekonomik bir kaynak olarak görülmesiyle ilişkilidir. Çatışma ortamlarında oluşan güvenlik boşluğu, müzelerin, arkeolojik alanların ve tarihî yapıların yağmalanmasını kolaylaştırmakta; kültürel varlıklar uluslararası kaçakçılık ağlarının parçası hâline gelmektedir. Irak Ulusal Müzesi’nin yağmalanması, Suriye’de gerçekleştirilen kaçak kazılar ve Yemen’deki eser kaçakçılığı bu durumun önemli örnekleri arasında yer almaktadır. Üçüncü olarak, kalkınma ve kentleşme

kaynaklı miras kaybı, doğrudan savaşın sonucu olmayan ancak kültürel miras üzerinde benzer derecede yıkıcı etkiler yaratabilen süreçleri kapsamaktadır. Özellikle İran örneğinde görüldüğü üzere, büyük ölçekli altyapı projeleri, kentleşme baskıları, yetersiz koruma politikaları ve hukuki boşluklar tarihî çevrelerin ve kültürel varlıkların zarar görmesine neden olabilmektedir. Bu durum, kültürel mirasa yönelik tehditlerin yalnızca silahlı çatışmalarla sınırlı olmadığını göstermektedir. Son olarak, doğrudan askerî tahribat, kültürel mirasın savaşın hedefi olmasa bile bombardımanlar, hava saldırıları ve çatışmalar sonucunda zarar görmesini ifade etmektedir. Ukrayna, Gazze ve güncel İran örneklerinde görüldüğü üzere, tarihî kentler, müzeler ve kültürel miras alanları savaşın doğrudan etkilerine maruz kalabilmekte; bu durum kültürel mirasın korunmasını uluslararası insancıl hukukun önemli bir konusu hâline getirmektedir. Bu sınıflandırma, kültürel mirasın çatışma ortamlarında karşı karşıya kaldığı tehditlerin çok boyutlu niteliğini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda koruma stratejilerinin de tehdit türlerine göre farklılaştırılması gerektiğini göstermektedir. İdeolojik yıkım karşısında kültürel çoğulculuğun ve hafızanın korunması; yağma ve kaçakçılık karşısında uluslararası iş birliği ve belgeleme; kalkınma baskıları karşısında sürdürülebilir koruma politikaları, askerî tahribat karşısında ise acil durum planları ve uluslararası koruma mekanizmaları önem kazanmaktadır. Bu bağlamda müzeler, yalnızca kültürel varlıkları koruyan kurumlar değil, aynı zamanda kültürel dayanıklılığı güçlendiren, toplumsal hafızayı görünür kılan ve çatışma sonrası iyileşme süreçlerine katkı sunan aktörler olarak değerlendirilebilir.

Ülke örneklerinin karşılaştırmalı analizi, kültürel mirasa yönelik tehditlerin farklı siyasal, ekonomik ve ideolojik dinamiklerden kaynaklanmasına rağmen belirli ortak örüntüler taşıdığını göstermektedir. Benzer biçimde müzelerin belgeleme, koruma, eğitim, toplumsal diyalog ve çatışma sonrası iyileşme alanlarında üstlenebilecekleri roller de incelenen örnekler arasında kesişmektedir. Bu ortaklıklar temelinde, müzelerin çatışma öncesi, çatışma sırası ve çatışma sonrası süreçlerdeki işlevlerini bütüncül biçimde açıklamak amacıyla “Müze Temelli Kültürel Dayanıklılık Modeli” geliştirilmiştir.

Bulgulara Dayalı Bir Model Önerisi: Müze Temelli Kültürel Dayanıklılık Modeli

Doküman analizinden elde edilen bulgular, incelenen ülkelerde kültürel mirasın ideolojik yıkım, yağma ve kaçakçılık, askerî tahribat, kentleşme ve yetersiz koruma politikaları nedeniyle zarar gördüğünü ortaya koymuştur. Belgelerde müzelerin belgeleme, koruma, eğitim, toplumsal hafızayı sürdürme ve çatışma sonrası iyileşmeye katkı sağlama işlevleri öne çıkmıştır. Bu bulgular, incelenen kaynaklara dayalı araştırma sonuçlarını oluşturmaktadır. “Müze Temelli Kültürel Dayanıklılık Modeli” ise bulguların karşılaştırmalı olarak sentezlenmesi sonucunda araştırmacılar tarafından geliştirilen kuramsal ve uygulamaya yönelik bir öneridir.

Modelin Kuramsal Dayanakları

Çalışmada incelenen Afganistan, Suriye, Irak, Yemen, Gazze, Ukrayna ve İran örnekleri, kültürel mirasın çatışma dönemlerinde farklı tehditlerle karşı karşıya kaldığını göstermektedir. Bununla birlikte, tüm örneklerde müzelerin yalnızca zarar gören kurumlar olmadığı; aynı zamanda kültürel mirasın korunması, toplumsal hafızanın sürdürülmesi ve çatışma sonrası iyileşmenin desteklenmesinde önemli roller üstlenebileceği görülmektedir. Bu çalışmada önerilen *Çatışma Dönemlerinde Müze Temelli Kültürel Dayanıklılık Modeli*, kolektif bellek kuramı, kültürel dayanıklılık yaklaşımı ve çağdaş müzecilik literatüründe öne çıkan barış inşası odaklı müzecilik anlayışının sentezinden hareketle geliştirilmiştir. Hirst ve Manier (2008, s.190)’in kolektif bellek kuramına göre toplumsal bellek yalnızca bireylerin zihninde değil, müzeler, anıtlar, arşivler ve kültürel miras alanları gibi kurumsal yapılar aracılığıyla da korunmakta ve yeniden üretilmektedir. Bu nedenle kültürel mirasa yönelik saldırılar, yalnızca fiziksel nesnelerin yok edilmesi değil, aynı zamanda toplumların geçmişle kurduğu ilişkinin ve kolektif hafızasının zedelenmesi anlamına gelmektedir (Weedon ve Jordan, 2012, s.145).

Modelin ikinci kuramsal dayanağını oluşturan kültürel dayanıklılık yaklaşımı ise toplumların savaş, afet ve kriz dönemlerinde kültürel kimliklerini, değerlerini ve hafıza unsurlarını koruyarak yeniden üretme kapasitesine odaklanmaktadır. Bu yaklaşım, kültürel mirasın korunmasını yalnızca eserlerin fiziksel güvenliğiyle sınırlamamakta; bilgi aktarımı, toplumsal katılım ve kültürel süreklilik boyutlarını da içermektedir (Holtorf, 2018, s.640). Üçüncü kuramsal eksen ise çağdaş müzecilik içerisinde gelişen sosyal müzecilik ve barış inşası odaklı müze yaklaşımlarıdır. Bu perspektife göre müzeler yalnızca koleksiyon koruyan kurumlar değil; toplumsal diyalogu destekleyen, farklı hafıza anlatılarını görünür kılan, kültürel hakları savunan ve çatışma sonrası iyileşme süreçlerine katkı sağlayan kamusal aktörlerdir (Moutinho, 2007, s.41). Özellikle kapsayıcı müzecilik, katılımcı müzecilik ve barış pedagojisi alanındaki çalışmalar, müzelerin toplumsal uzlaşma ve kültürel iyileşme süreçlerinde aktif rol üstlenebileceğini göstermektedir (Sandell, 2012, s.12; Setiadi vd., 2017, s.186). Eardley vd., 2022, s.155). Bu model, ICOM'un 2026 yılı temasını uygulamaya aktarmayı amaçlamaktadır. Belgeleme ve korumadan başlayarak eğitim, toplumsal sahiplenme ve diyalog aşamalarıyla ilerlemekte; kültürel iyileşmeyi ve toplumsal dayanıklılığı desteklemektedir.

Modelin Bileşenleri

Bulgular doğrultusunda çalışma kapsamında "Müze Temelli Kültürel Dayanıklılık Modeli" önerilmektedir. Araştırma bulgularının karşılaştırmalı sentezine dayalı olarak geliştirilen modelin beş aşaması Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Çatışma Dönemlerinde Müze Temelli Dayanıklılık Modeli (Şekil, araştırmacıların doküman analizinden elde edilen bulguları karşılaştırmalı olarak sentezlemesi neticesinde geliştirilmiştir).

1. Belgeleme

Çatışma öncesinde ve sırasında koleksiyonların envanterlenmesi, dijital kayıtlarının oluşturulması ve kültürel miras alanlarının belgelenmesi ilk koruma adımını oluşturmaktadır. Ukrayna’da yürütülen dijital arşiv çalışmaları ve Yemen’de gerçekleştirilen uzaktan belgeleme projeleri bu yaklaşıma örnektir.

2. Koruma

Koleksiyonların güvenli alanlara taşınması, acil durum planlarının hazırlanması, dijital yedekleme sistemlerinin kurulması ve risk altındaki eserlerin korunması bu aşamanın temel bileşenleridir. Afganistan ve Ukrayna örnekleri, kriz dönemlerinde koruma stratejilerinin önemini göstermektedir.

3. Eğitim ve Farkındalık

Müzeler eser koruma işlevlerinin ötesinde, toplumda kültürel miras bilinci geliştirmelidir. Kaçakçılıkla mücadele, kültürel mirasın önemi ve kültürel çeşitliliğin korunmasına yönelik eğitim programları bu sürecin unsurlarıdır.

4. Diyalog ve Katılım

Çatışmalar sonrasında müzeler, farklı toplulukların hafızalarını görünür kılan ve karşılıklı anlayışı destekleyen kamusal alanlar hâline gelebilir. Katılımcı etkinlik ve sergiler, sözlü tarih çalışmaları ve toplum temelli projeler aracılığıyla müzeler, kültürel diyalog ve toplumsal uzlaşmaya katkı sağlayabilir.

5. İyileşme ve Kültürel Dayanıklılık

Müzeler, kültürel mirasın yeniden görünür kılınması, toplumsal hafızanın güçlendirilmesi ve kültürel diplomasi yoluyla barışın desteklenmesinde rol üstlenir. Irak ve Suriye örnekleri, müzelerin savaş sonrası kültürel iyileşme süreçlerinde değerlendirilebileceğini göstermektedir.

Bu model, kültürel mirasın korunmasını yalnızca fiziksel eserlerin güvenliğine indirgememekte; eğitim, toplumsal katılım, kültürel haklar ve barış inşası süreçleriyle ilişkilendirmektedir. Böylece müzeler, yalnızca geçmişin koruyucuları değil, aynı zamanda çatışma koşullarında kültürel dayanıklılığı destekleyen ve bölünmüş toplumlarda yeniden bağ kurmayı mümkün kılan kamusal kurumlar olarak yeniden tanımlanmaktadır. Modelin özgün yönü, kültürel mirasın korunması, kültürel dayanıklılık, toplumsal hafıza ve barış inşası süreçlerini müzeleri merkez alan bütüncül bir çerçevede bir araya getirmesidir. Mevcut literatürde kültürel mirasın korunması çoğunlukla koruma politikaları ve risk yönetimi perspektifinden; kültürel dayanıklılık toplulukların krizlere uyum kapasitesi üzerinden; barış inşası ise insan hakları, uzlaşma ve toplumsal iyileşme bağlamında ele alınmaktadır. Buna karşılık bu çalışma, söz konusu yaklaşımların birbirinden bağımsız süreçler olmadığını, müzelerin bu süreçler arasında bağlantı kurabilen kurumsal aktörler olduğunu ileri sürmektedir. Önerilen model, kültürel mirasın belgelenmesinden başlayarak koruma, eğitim, diyalog ve iyileşme aşamalarına uzanan süreklilik içinde müzelerin üstlenebileceği işlevleri kavramsallaştırmaktadır. Bu yönüyle model, çatışma dönemlerinde müzelerin yalnızca koleksiyon koruyan kurumlar değil; kültürel dayanıklılığı güçlendiren, toplumsal hafızayı destekleyen ve barışın inşasına katkı sağlayan aktörler olarak değerlendirilmesine yönelik kuramsal bir öneri sunmaktadır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bölünmüş Bir Dünyada Müzelerin Rolünü Yeniden Düşünmek

Uluslararası Müzeler Konseyi (ICOM) tarafından 2026 yılı için belirlenen “Museums Uniting a Divided World” teması, müzeleri farklı topluluklar, kültürler ve kuşaklar arasında diyalog kuran kurumlar olarak tanımlamaktadır. Ancak Afganistan, Suriye, Irak, Yemen, Gazze,

Ukrayna ve İran örnekleri göstermektedir ki, savaş ve çatışma ortamlarında müzeler yalnızca bölünmüş toplumları bir araya getirme göreviyle karşı karşıya değildir; aynı zamanda kendileri de doğrudan hedef hâline gelmekte ve kültürel mirasın korunmasında ön cephede yer almaktadır. Bu çalışma kapsamında önerilen *Müze Temelli Kültürel Dayanıklılık Modeli*, ICOM'un 2026 temasını uygulamaya dönüştüren bir çerçeve olarak değerlendirilebilir. Modelin ilk iki aşaması olan belgeleme ve koruma, müzelerin kültürel mirasın fiziksel sürekliliğini güvence altına alma işlevine karşılık gelmektedir. Eğitim ve farkındalık aşaması, toplumlar da kültürel miras bilinci geliştirerek farklı gruplar arasında ortak değerlerin görünür kılınmasını desteklemektedir. Diyalog ve katılım aşaması ise ICOM'un vurguladığı kapsayıcılık, temsil ve karşılıklı anlayış ilkelerini doğrudan yansıtmaktadır. Son aşama olan iyileşme ve kültürel dayanıklılık ise müzelerin çatışma sonrasında toplumsal hafızanın yeniden kurulmasına, kültürel hakların görünür kılınmasına ve barışın desteklenmesine katkı sağlayan kurumlar hâline dönüşmesini ifade etmektedir. Bu bağlamda çalışma, ICOM'un "Bölünmüş Bir Dünyayı Birleştiren Müzeler" temasının yalnızca normatif bir hedef değil, aynı zamanda belirli kurumsal uygulamalar yoluyla gerçekleştirilebilecek bir süreç olduğunu ileri sürmektedir. Başka bir ifadeyle, müzeler dünyayı yalnızca sergiler aracılığıyla değil; koruma, eğitim, katılım ve kültürel iyileşme işlevleri aracılığıyla da birleştirebilirler. Bu nedenle müze temelli kültürel dayanıklılık, ICOM'un 2026 teması için uygulanabilir bir yol haritası olarak değerlendirilebilir.

ICOM'un 2026 yılı için belirlediği tema, son yıllarda Orta Doğu'da yaşanan çatışmalar bağlamında özel bir anlam kazanmaktadır. Afganistan, Suriye, Irak, Yemen, Gazze ve İran örnekleri, kültürel mirasın savaş ve kriz dönemlerinde yalnızca fiziksel yapılardan ibaret olmayan çok katmanlı bir yıkıma maruz kaldığını göstermektedir. Tarihi yapılar, müzeler ve arkeolojik alanlar zarar görürken; aynı zamanda toplumsal hafıza, kültürel kimlik, dini pratikler ve kuşaklar arası kültürel aktarım süreçleri de kesintiye uğramaktadır. Bu durum, kültürel mirasa yönelik saldırıların yalnızca maddi kayıplar değil, toplumların geçmişle ve birbirleriyle kurdukları ilişkileri hedef alan müdahaleler olduğunu ortaya koymaktadır.

İncelenen örnekler, kültürel mirasın farklı nedenlerle tehdit altında kalabildiğini göstermiştir. Afganistan'da ideolojik ikonoklazm, Suriye ve Irak'ta ideolojik yıkım ile yağma ekonomisi, Yemen'de somut ve somut olmayan kültürel mirasın eş zamanlı kırılganlığı, İran'da ise kalkınma baskıları, yetersiz koruma mekanizmaları ve güncel jeopolitik gerilimler ön plana çıkmaktadır. Bu farklılıklar, kültürel mirasa yönelik tehditlerin tek tip olmadığını; dolayısıyla koruma politikalarının da bağlama özgü olarak geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir. Bununla birlikte tüm örneklerde ortak olan unsur, kültürel mirasın toplumların kimliği, aidiyet duygusu ve kolektif belleği açısından taşıdığı merkezi roldür. Bu nedenle kültürel mirasın korunması yalnızca teknik bir koruma meselesi olarak değil; insan hakları, kültürel haklar, toplumsal dayanıklılık ve sürdürülebilir barışla ilişkili bir konu olarak değerlendirilmelidir. Mevcut uluslararası koruma mekanizmaları önemli hukuki çerçeveler sunmasına rağmen, Gazze, Yemen ve İran örneklerinde görüldüğü üzere uygulama ve yaptırım açısından önemli sınırlılıklar taşımaktadır. Kültürel mirasın korunmasına ilişkin düzenlemelerin uluslararası insancıl hukuk, kültürel miras hukuku ve insan hakları yaklaşımı arasında daha bütüncül biçimde ele alınması gerekmektedir. Neticede uluslararası kurumların mevcut müdahale mekanizmalarının sahadaki yıkımı önlemede yeterli olup olmadığı tartışılmaktadır. Bu çalışma, savaş ve çatışma ortamlarında kültürel mirasın karşı karşıya kaldığı tehditleri farklı ülke örnekleri üzerinden incelemekle kalmamış, aynı zamanda bu örneklerden hareketle "Çatışma Dönemlerinde Müze Temelli Kültürel Dayanıklılık Modeli"ni önermiştir. Literatürde kültürel mirasın savaş dönemlerinde maruz kaldığı yıkımlar, yağma faaliyetleri ve koruma girişimleri üzerine çok sayıda çalışma bulunmasına karşın, müzelerin çatışma öncesi, çatışma süreci ve çatışma sonrası dönemlerde üstlenebileceği işlevleri bütüncül bir çerçevede ele alan kavramsal modellerin sınırlı olduğu görülmektedir. Bu çalışma tarafından geliştirilen model, müzelerin rolünü yalnızca koruma ve belgeleme faaliyetleriyle sınırlandırmamakta; eğitim, toplumsal diyalog ve kültürel iyileşme boyutlarını da sürece dâhil

ederek kültürel dayanıklılık perspektifi içerisinde değerlendirmektedir. Bu yönüyle model, kültürel miras koruma literatürü ile çağdaş müzecilik ve barış inşası yaklaşımları arasında kavramsal bir köprü kurmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın özgün katkısı, savaş ve çatışma koşullarında müzelerin işlevlerini belgeleme, koruma, eğitim, diyalog ve iyileşme ekseninde açıklayan bütüncül bir kuramsal model önermesidir.

Bu noktada müzeler sadece kültürel, doğal ya da teknolojik nesneleri muhafaza eden kurumlar olarak değil, kültürel dayanıklılığı destekleyen kamusal aktörler olarak öne çıkmaktadır. Çatışma dönemlerinde koleksiyonların belgelenmesi, dijitalleştirilmesi ve korunması; kaçakçılıkla mücadele edilmesi; toplumda kültürel miras farkındalığının sürdürülmesi gibi işlevler üstlenebilirler. Çatışma sonrasında ise farklı toplulukların hafızalarını görünür kılan, kültürel iyileşmeyi destekleyen ve diyalog ortamları yaratan kurumlara dönüşebilirler. Özellikle gençlerin, yerel toplulukların ve sivil toplumun katılımını teşvik eden müze uygulamaları, kültürel mirasın korunmasını toplumsal bir sorumluluk alanına dönüştürebilir. Bu çalışma, ICOM'un "Bölünmüş Bir Dünyayı Birleştiren Müzeler" temasının yalnızca sembolik bir söylem olmadığını; savaş ve çatışma koşullarında kültürel mirasın korunması açısından somut bir gereklilik olduğunu göstermektedir. Ancak müzelerin bu rolü üstlenebilmesi, yalnızca koleksiyonlarını korumalarıyla değil; kapsayıcı, katılımcı ve etik yaklaşımlar geliştirmeleriyle mümkündür. Bu bağlamda müzeler, geçmişi koruyan kurumlar olmanın ötesinde, kültürel dayanıklılığı güçlendiren, toplumsal diyalogu destekleyen ve barışın inşasına katkı sunan aktörler olarak yeniden düşünülmelidir. Dolayısıyla kültürel mirasın korunması, yalnızca geçmişe yönelik bir sorumluluk değil; bölünmüş toplumlarda ortak bir gelecek kurmanın temel koşullarından biridir.

Etik Beyan/ Ethics Statement

"Bölünmüş Bir Dünyada Savaş, Kültürel Miras ve Müzeler: Uluslararası Müzeler Günü 2026 Teması Bağlamında Bir Değerlendirme" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır. Makale, Etik Kurulları Yayın Etiği Komitesinin (Committee on Publication Ethics-COPE) yazar, hakem ve editörler için belirtilen kurallardan yararlanılarak oluşturulmuş olan Anasay dergisi etik kuralları çerçevesinde yazılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Bağımsız, çift-kör hakemlik.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Komite Onayı: Etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.

Teşekkürler: Bu çalışma için teşekkür beyanı bulunmamaktadır.

Yapay Zekâ Beyanı: Çalışmada kullanılan yabancı dildeki kaynakların Türkçe'ye çevrilmesine ilişkin süreçler hariç herhangi bir yapay zekâ aracı kullanılmamıştır.

Peer-review: Externally peer-reviewed. Double-blind

Conflict of Interest: The author declares that they have no competing interest

Financial Support: The author declared that this study has received no financial support

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required.

Acknowledgments: The authors have no acknowledgments to declare.

AI Declaration: No artificial intelligence tools were used in this study, except to translate foreign-language sources into Turkish.

KAYNAKLAR/ REFERENCES

Abdulac, S. (2016). The Syrian crisis and the destruction of urban heritage: Three case studies: Palmyra, Damascus and Aleppo. *Sustainable Development, Culture, Traditions Journal*, 1-A, 59–79. <https://doi.org/10.26341/issn.2241-4002-2016-1a-6>

Al-Houdalieh, S. H., Abu Alsaoud, L., & Warasneh, A. (2024). Heritage and conflict in Gaza. In I. Saloul & B. Baillie (Eds.), *The Palgrave encyclopedia of cultural heritage and conflict* (pp. 1–17). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-61493-5_122-1

Aliyeva, Y., & Akhundov, A. (2025). The impact of armed conflicts on cultural heritage: A historical and legal analysis. In *The driving force of science and trends in its development: Collection of scientific papers "SCIENTIA" with proceedings of the IX International Scientific and Theoretical Conference* (pp. 301–308). International Center of Scientific Research. <https://doi.org/10.36074/scientia-17.10.2025>

Aljawabra, A. (2020). Heritage, conflict, and reconstructions: From reconstructing monuments to reconstructing societies. *International Journal of Cultural Property*, 27(2), 165–187. <https://doi.org/10.1017/S0940739120000144>

Almohamad, A. (2021). The destruction and looting of cultural heritage sites by ISIS in Syria: The case of Manbij and its countryside. *International Journal of Cultural Property*, 28(2), 221–260. <https://doi.org/10.1017/S0940739121000114>

Almohamad, A., Al Saad, H., & Mehmet Ali, I. (2023). Exploring reasons for divergent local communities' responses to antiquities preservation during conflict in the northwest of Syria–2014-2023. *Journal of Social Archaeology*, 23(2), 127-148. <https://doi.org/10.1177/14696053231172124>

Ba, O. (2020). Contested meanings: Timbuktu and the prosecution of destruction of cultural heritage as war crimes. *African Studies Review*, 63(4), 743–762. <https://doi.org/10.1017/asr.2020.16>

Bauer, A. A. (2015). The destruction of heritage in Syria and Iraq and its implications. *International Journal of Cultural Property*, 22(1), 1–6. <https://doi.org/10.1017/S0940739115000090>

Buckley, B. (2008). “Mohamed is absent. I am performing”: Contemporary Iraqi art and the destruction of cultural heritage. In P. G. Stone & J. Farchakh Bajjaly (Eds.), *The destruction of cultural heritage in Iraq* (pp. 283–310). Boydell Press.

Chainoglou, K. (2019). Destruction and reconstruction of cultural heritage in Eastern Mediterranean: From cultural genocide to war crimes and crimes against humanity. In S. N. Litsas & A. Tziampiris (Eds.), *The new Eastern Mediterranean: Theory, politics and states in a volatile era* (pp. 113–138). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-90758-1_7

Dashtizadeh, M. & Khaledian, S. (2025). An Exploration of the Role of Cultural and Historical Heritage in the Development of Modern Cultural Diplomacy in Iran: with Emphasis on the Role of Museums. *International Studies Journal (ISJ)*, 21(4), 95-119. <https://doi.org/10.22034/isj.2025.480883.2236>

Eardley, A. F., Thompson, H., Fineman, A., Hutchinson, R., Bywood, L., & Cock, M. (2022). Devisualizing the Museum: From Access to Inclusion. *Journal of Museum Education*, 47(2), 150–165. <https://doi.org/10.1080/10598650.2022.2077067>

Ebdeir, B. (2026). Narrating Gaza beyond dead bodies and rubble pile: A critical assessment of the destruction of Gaza's cultural heritage and the role of international law. *International Journal of Cultural Property*, 33, 1-32. <https://doi.org/10.1017/S0940739126100253>

Flood, F. B. (2002). Between cult and culture: Bamiyan, Islamic iconoclasm, and the museum. *The Art Bulletin*, 84(4), 641–659. <https://doi.org/10.1080/00043079.2002.10787045>

Francioni, F., & Lenzerini, F. (2003). The destruction of the Buddhas of Bamiyan and international law. *European Journal of International Law*, 14(4), 619–651. <https://doi.org/10.1093/ejil/14.4.619>

Gerstenblith, P. (2016). The destruction of cultural heritage: A crime against property or a crime against people? *The John Marshall Review of Intellectual Property Law*, 15(3), 336–393. <https://repository.law.uic.edu/ripl/vol15/iss3/1/>

- Giusti, S. (2026). The 'warization' of cultural heritage: the case of Ukraine. *International Journal of Cultural Policy*, 1–22. <https://doi.org/10.1080/10286632.2026.2641564>
- Graf, S. (2024). Instant memories of the Russian war against Ukraine – mapping the virtual Meta History: Museum of War. *Memory, Mind & Media*, 3, e10:1-20. <https://doi.org/10.1017/mem.2024.5>
- Green Martínez, S. (2015). Destruction of cultural heritage in northern Mali: A crime against humanity? *Journal of International Criminal Justice*, 13(5), 1073–1097. <https://doi.org/10.1093/jicj/mqv070>
- Hanna, M. (2013). What has happened to Egyptian heritage after the 2011 unfinished revolution? *Journal of Eastern Mediterranean Archaeology and Heritage Studies*, 1(4), 371–375. <https://doi.org/10.5325/jeasmedarcherstu.1.4.0371>
- Harder, S. (2024). Protecting culture in crisis – International cooperation for the protection of cultural heritage in the context of the Blue Shield. In Koordinierungsstelle für die Erhaltung des schriftlichen Kulturguts (Ed.), *Preservation in perspective: International strategies for the preservation of written cultural heritage* (pp. 1–18). De Gruyter Saur. <https://doi.org/10.1515/9783111386713-001>.
- Hausler, K. (2024). The Security Council Resolutions Addressing the Intentional Destruction of Cultural Heritage of Humankind. In *Intentional Destruction of Cultural Heritage and the Law*, Edited By Alberta Fabbriotti (pp. 103-115). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003383093>
- Hawari, M. (2024, February 28). Israel destroys Palestinian cultural heritage sites in Gaza. Institute for Palestine Studies. <https://www.palestine-studies.org/en/node/1655264>
- Hirst, W., & Manier, D. (2008). Towards a psychology of collective memory. *Memory*, 16(3), 183–200. <https://doi.org/10.1080/09658210701811912>
- Holtorf, C. (2018). Embracing change: how cultural resilience is increased through cultural heritage. *World Archaeology*, 50(4), 639–650. <https://doi.org/10.1080/00438243.2018.1510340>
- Human Rights Watch. (2015, October 17). Yemen: Sanaa's Old City at risk. <https://www.hrw.org/news/2015/10/17/yemen-sanaas-old-city-risk>
- Ikram, S., & Hanna, M. (2013, Summer). Looting and land grabbing: The current situation in Egypt. *ARCE Bulletin*, 202, 34–39.
- International Council of Museums. (2026). International Museum Day 2026: Museums uniting a divided world. <https://icom.museum/en/international-museum-day-2/>
- Isakhan, B. (2015). Creating the Iraq cultural property destruction database. *International Journal of Heritage Studies*, 21(1), 1–21. <https://doi.org/10.1080/13527258.2013.868818>
- Ivashko, Y., Pawłowska, A., Kuśnierz-Krupa, D., & Dmytrenko, A. (2024). Problems of Replacing Museum Exhibitions During The Russian-Ukrainian War. *Museologica Brunensia*, 13(2), 38-45. <https://doi.org/10.5817/MuB2024-2-4>
- Kalman, H. (2017). Destruction, mitigation, and reconciliation of cultural heritage. *International Journal of Heritage Studies*, 23(6), 538–555. <https://doi.org/10.1080/13527258.2017.1289475>
- Kannawi, A., Al Quntar, S., Gahli, D., & Brodie, N. (2024). The lion statue of Ain Dara: Revealing the fate of an icon of Syrian archaeology looted during the conflict. *International Journal of Cultural Property*, 31(2), 154-176. <https://doi.org/10.1017/S094073912400018>
- Kara, F. (2023). Afganistan'da Türklerin yükselişi. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 9–40. <https://izlik.org/JA57ED29UZ>
- Kendall Adams, G. (2026, March 19). Call for urgent international monitoring of Iran's cultural heritage. *Museums Journal*. <https://www.museumsassociation.org/museums-journal/news/2026/03/call-for-urgent-international-monitoring-of-irans-cultural-heritage/>

Kervankıran, İ., & Çalışırım, O. (2022). Müzeler ve Toplumsal Hafıza İlişkisi: Süleyman Demirel Demokrasi ve Kalkınma Müzesi Örneği. *International Journal of Geography and Geography Education*, 45, 114-133. <https://doi.org/10.32003/igge.995955>

Khalidi, L. (2017). The destruction of Yemen and its cultural heritage. *International Journal of Middle East Studies*, 49(4), 735–738. <https://doi.org/10.1017/S0020743817000691>

Khalidi, L. (2023, May 15). Destruction of cultural heritage in Yemen: 2015 to the present [Working paper]. The Italian Academy, Columbia University. <https://italianacademy.columbia.edu/sites/italianacademy.columbia.edu/files/content/Working%20Paper%20-%20-%20KHALIDI%20-Destruction%20of%20Cultural%20Heritage%20in%20Yemen%202015%20to%20the%20present.pdf>

Kravchenko, A., Kyzymenko, I., Husieva, N., & Krasilnikova, O. (2022). Crime against memory or cultural genocide? On the destruction of the cultural heritage of Ukraine during Russian aggression in the XXI century. *European Journal of Transformation Studies*, 10(2), 206–234. Retrieved from <https://czasopisma.bg.ug.edu.pl/index.php/journal-transformation/article/view/8224>

Lopatovska, I., Pickering, G., & Coan, C. (2026). Ukrainian public libraries during the Russia-Ukraine war: Supporting individuals, communities, and the nation. *Journal of Librarianship and Information Science*, 58(2), 843-859.

Matthews, R., Rasheed, Q. H., Palmero Fernández, M., Fobbe, S., Nováček, K., Mohammed-Amin, R., Mühl, S., & Richardson, A. (2020). Heritage and cultural healing: Iraq in a post-Daesh era. *International Journal of Heritage Studies*, 26(2), 120–141. <https://doi.org/10.1080/13527258.2019.1608585>

Meskeel, L., & Isakhan, B. (2024). Heritage conflict and the Council: The UNSC, UNESCO, and the view from Iraq and Syria. *International Journal of Cultural Property*, 31(2), 134-153. <https://doi.org/10.1017/S0940739124000249>

Moldovan, T. H. (2022). The Russian invasion in Ukraine and cultural heritage protection. *Journal of Ancient History and Archaeology*, 9(2), 231–243. <https://doi.org/10.14795/j.v9i2.773>

Moutinho, M. C. (2007). Evolving definition of sociomuseology: proposal for reflection. *Cadernos de Sociomuseologia*, 28(28), 39-44.

Munawar, N. A. (2022). Reconstructing narratives. *Journal of Social Archaeology*, 22(2), 172–190. <https://doi.org/10.1177/14696053221073>

Naimi, M. N., & Göregen, M. (2025). Dinî bir sembol olarak Bamyân Buda heykelleri. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 20 (1), 68–84. <https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.1574387>

Özkerim Güner, N. (2022). Silahlı çatışmalarda kültürel varlıkların korunması. *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 19(1), 255–282. <https://izlik.org/JA57NY39YR>

Parcak, S., Gathings, D., Childs, C., Mumford, G., & Cline, E. (2016). Satellite evidence of archaeological site looting in Egypt: 2002–2013. *Antiquity*, 90(349), 188–205. <https://doi.org/10.15184/aqy.2016.1>

Pourhosseini, Z., Pahlavan, P., & Hoseinzadeh, M. (2024). Intentional Destruction of Historical Buildings: The Combined Application of Infill Design and Reconstruction in Response to Demolished Sections. *Journal of Revitalization School*, 2(4), 22-31. <https://doi.org/10.22034/2.4.22>

Qian, X., & Xu, Z. (2022). the cultural heritage protection in Iraq: History, development, and challenges. *Cultural and Religious Studies*, 10(7), 372-378. <https://doi.org/10.17265/2328-2177/2022.07.004>

Rouhani, B. (2011). Development and cultural heritage in Iran: Policies for an ancient country. In *Heritage, driver of development: Proceedings of the 17th ICOMOS General Assembly and Scientific Symposium* (pp. 1021–1027). ICOMOS.

- Rouhani, B., & Finlayson, B. (2025). Cultural heritage in the Iran-Iraq War (1980-1988): the unreported legacy of a protracted war. In B. Rouhani, T. Clack, & B. Finlayson (Eds.), *Reporting Heritage Destruction* (1st ed., pp. 169–170). Archaeopress. ISBN 978-1-80583-038-2.
- Sak, R., Şahin Sak, İ. T., Öneren Şendil, Ç., & Nas, E. (2021). Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), 227-256. <https://doi.org/10.33400/kuje.843306>
- Sandell, R., & Nightingale, E. (Eds.). (2012). *Museums, equality and social justice*. Routledge.
- Selim, G., & Farhan, S. L. (2024). Reactivating voices of the youth in safeguarding cultural heritage in Iraq: The challenges and tools. *Journal of Social Archaeology*, 24(1), 58-78. <https://doi.org/10.1177/14696053231224037>
- Setiadi, R., Kartadinata, S., Ilfiandra, & Nakaya, A. (2017). A peace pedagogy model for the development of peace culture in an education setting. *The Open Psychology Journal*, 10, 182–189. <https://doi.org/10.2174/1874350101710010182>
- Stone, P. G. (2021). Cultural property protection: The work of the Blue Shield. In B. Romiti & A. Folliero (Eds.), *The safety and security of cultural heritage in zones of war or instability* (pp. 37–50). IOS Press. <https://doi.org/10.3233/NHSDP210031>
- Taha, H. (2024). Destruction of cultural heritage in Gaza. *Jerusalem Quarterly*, 97, 45–70. <https://doi.org/10.70190/jq.197.p45>
- Tandon, A. (2020). Cultural heritage in disasters: People-centred responses for building resilience. In V. Higgins & D. Douglas (Eds.), *Communities and cultural heritage: Global issues, local values* (pp. 180–193). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003031192>
- Tekkök Karaöz, B. (2022). Kültürel Mirası Koruma Konusunda Müzelere Düşen Görevler. *Unimuseum*, 5(2), 56-62. <https://izlik.org/JA75CN54RJ>
- Toman, J. (2017). *Protection of Cultural Property in the event of Armed Conflict*. Routledge.
- Topaloğlu Uzunel, A. (2025). Filistin'in Kültürel Mirasının Sistematik Yıkımı: 07 Ekim 2023 ve Sonrası. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(Filistin Özel Sayısı), 237-255. <https://doi.org/10.31592/aeusbed.1592813>
- UNESCO. (1954, May 14). Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention. <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-protection-cultural-property-event-armed-conflict-regulations-execution-convention>
- UNESCO. (1999, March 26). Second Protocol to the Hague Convention of 1954 for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict. <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/second-protocol-hague-convention-1954-protection-cultural-property-event-armed-conflict>
- UNESCO World Heritage Centre. (2015, July 2). Yemen's Old City of Sana'a and Old Walled City of Shibam added to List of World Heritage in Danger. <https://whc.unesco.org/en/news/1310>
- UNESCO. (2026, March 2). UNESCO expresses concern over the protection of cultural heritage sites amidst escalating violence in the Middle East. <https://www.unesco.org/en/articles/unesco-expresses-concern-over-protection-cultural-heritage-sites-amidst-escalating-violence-middle>
- United Nations Human Rights Council. (2025, May 6). Report of the Independent International Commission of Inquiry on the Occupied Palestinian Territory, including East Jerusalem, and Israel (A/HRC/59/26). United Nations. <https://docs.un.org/en/A/HRC/59/26>
- UNITAR/UNOSAT United Nations Institute for Training and Research. (2014). Satellite-based damage assessment to cultural heritage sites in Syria. <https://unitar.org/sustainable-development-goals/satellite-analysis-and-applied-research/chs-syria>

Vonnák, D. (2023). 'This Happened to Us for the Second Time': War-preparedness, Risk, Responsibility and the Evacuation of Donbas Museums in 2022. *Museum and Society*, 21(2), 4–16. <https://doi.org/10.29311/mas.v21i2.4305>

Weedon, C., & Jordan, G. (2012). Collective memory: theory and politics. *Social Semiotics*, 22(2), 143–153. <https://doi.org/10.1080/10350330.2012.664969>

Weiss, T. G., & Connelly, N. (2019). Protecting cultural heritage in war zones. *Third World Quarterly*, 40(1), 1–17. <https://doi.org/10.1080/01436597.2018.1535894>

Wierczyńska, K. (2025). The Unrecognized Genocide–Rethinking the Legal Framework for the Destruction of Cultural Heritage in Ukraine and Gaza. *Santander Art and Culture Law Review*, 11(2), 57-82. <https://doi.org/10.4467/2450050XSNR.25.017.22682>